

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1974

ale

Historisk tidskrift för Skåneland
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. dr. Anna-Christina Meurling, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

innehåll

	sid
Berta Stjernquist, Hilding Thorbert in memoriam	1
Ingmar Brohed, Skånska prästerskapets byggnadskassa och dess arkiv	4
Bertil Ejder, Före kopieringsmaskinernas tid	15
John Tuneld, Mannerheim och Lund	24
Evald Gustafsson, Kulturlandskapet i storstadens skugga	29
Lars Larsson, Rapport från Fjälkinge	38
Aktuellt om antikvariskt	
Sven Rosborn, Niels Kuntzes hus	42
Barbro Sundnér, Den skånska lantkyrkan	43

Hilding Thorbert in memoriam

Av Berta Stjernquist

Hilding Thorbert.

Då Hilding Thorbert avled den 2 dec. 1973 vid 78 års ålder avslutades en mångsidig och hängiven kulturgärning, som började tidigt. Redan som liten pojke började han samla fornsaker.

Han var född den 31 maj 1895 i Södra Rörum som son till målaremästare Jöns Jönsson och hans hustru Karolina. Det yrke han valde var folkskollärarens.

Han utbildade sig vid seminariet i Lund och avlade examen 1917. Redan 1920 fick han ordinarie lärarebefattning i Djurröd. Han blev efterhand distriktsöverlärare och senare rektor för skolorna.

Vid sidan av sin gärning som lärare ägnade han sig med intensivt intresse åt olika delar av det kulturhistoriska

arbetsfältet. Detta kom till uttryck i hans verksamhet inom hembygdsrörelsen, i arbetet att bygga upp egna samlingar och i ett omfattande författarskap.

Eftersom Thorbert hade sin verksamhet som lärare i Djurröd blev det naturligt för honom att i första hand ägna sig åt hembygdsvård och hembygdsforskning inom det härad, till vilket Djurröd hörde. Han var med om bildandet av Gärds härads hembygdsförening 1935 och blev dess sekreterare fram till 1948, då han utbytte denna syssla mot ordförandeposten. Denna innehade han till år 1964, då han efter sin pensionering flyttade till Höör. Hans intresse var emellertid inte bara inriktat på den nära hembygden utan räckte även till för uppgifter i en vidare krets. Han blev styrelseledamot i Skånes hembygdsförbund och var verksam som sådan under en följd av år. Han fungerade också som riksantikvariens ombud.

Som aktiv i Gärds härads hembygdsförening var han en drivande kraft vid tillkomsten av hembygdsparken i Degeberga, dit flera intressanta byggnader flyttades och museisamlingar installerades. I sin egenskap av engagerad hembygdsman var han också verksam i Föreningen Rebbetuarödsgården u.p.a. för att rädda en värdefull gammal gård och dess miljö åt nya generationer.

Samlarintresset från barndomen utvecklades alltmer och kom att omfatta inte bara fornsaker utan också andra kategorier. Han skaffade sig en stor myntsamling och en fin samling orientalistiskt konsthantverk med bl.a. kinesiskt porslin. Samlandet var för honom ett medel att tränga in i och grundligt lära känna ett material. Hans studerade fli-

tigt facklitteratur och skaffade sig efterhand ett stort bibliotek inom de områden, som han intresserade sig för.

I centrum för hans intresse stod dock fornsakssamlingen, imponerande inte bara genom sin storlek utan också därför att den systematiskt registrerades på ett vetenskapligt tillfredsställande sätt. Huvuddelen av samlingen byggdes upp under tiden från mitten av 1930-talet till omkring 1950. Den ökades genom inköp och gåvor men framför allt genom eget insamlingsarbete. Med outtröttlig iver för Hilding Thorbert med sin maka Agda under lediga dagar ut i landskapet, spårade fyndplatser och tillvaratog föremål, som genom odling eller på annat sätt kommit upp till ytan. Alla iakttagelser registrerades noggrant. Färderna utsträcktes över hela Skåne från Siretorp i öster till kustboplatser vid Öresund i väster. Centrum i insamlingsområdet var dock den förhistoriska bebyggelsen i Vramsåns vattenområde, ett område som till stor del föll inom Gärds härads gränser.

Stenåldersbebyggelsen som inom detta område tidigare var föga känd tillfördes genom insamlings- och registreringsverksamheten ett omfattande kunskapsstoff. Som särskilt betydelsefullt kan man nämna materialet från Store Mosse, där Hilding Thorbert påträffade boplatser på sju olika platser med fynd från tiden ca 5000—4000 f. Kr.

En annan del av Hilding Thorberts stora samling upptog fynd från järnåldersbebyggelsen i Vä. En del material från det medeltida Vä fanns också med. Sedan hans intresse väckts för Väs förhistoria bevakade han under lång tid fyndområdet och tillvaratog ytfynd. Detta arbete gav anledning till de systematiska utgrävningarna som genomför-

des åren 1945—1946 av Lunds universitets historiska museum under Holger Arbmans ledning. Både under utgrävningen och under mitt arbete med publikationen var Hilding Thorberts hjälp och stimulerande intresse en stor tillgång. Under sin samlarverksamhet hade han kontinuerlig kontakt med forskarna vid Lunds universitets historiska museum och det blev naturligt för honom att i samband med Väutgrävningen donera sin värdefulla Väsamling till museet och därigenom underlätta och berika publiceringsarbetet. Vid slutet av sin bana har han nu också donerat sin stora samling av fynd från stenåldern till museet, där denna samling med ca 20.000 nummer blir ett synnerligen värdefullt komplement för de pågående forskningarna kring stenåldersbebyggelsen i centrala Skåne.

Hilding Thorbert hann under sin livstid med ett omfattande författarskap i form av uppsatser i hembygdsböcker och en mängd artiklar i dagspressen framför allt i tidningarna Kristianstadsbladet och Mellersta Skåne. Som redaktör för Gälds härads hembygdsförenings årsbok under åren 1946—1972 befordrade han till trycket värdefullt lokalhistoriskt material och var själv en flitig medarbetare. Flera uppsatser av hans hand har dessutom tryckts i Skånes hembygdsförbunds årsbok och i Sällskapet Skånsk Samlings årsbok. Hans författarskap behandlar ämnen inom

arkeologi, folklivsforskning, numismatik samt ämnen av annan lokalhistorisk karaktär. Djurröds kyrka och skola, gårdar och släkthistoria, arkeologiska fynd och fyndplatser har en lika intresserad skildrare. Under 1960-talet gjorde han under flera år bilturer till Öland och berättar initierat i tidningsartiklar om öns fornminnen och pågående utgrävningar. Han fotograferade flitigt och illustrerade sina artiklar.

Bland uppsatserna i hembygdsböcker har en arkeolog vid Lunds universitets historiska museum anledning att särskilt nämna dem som behandlar Vä under förhistorisk tid och medeltid i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1943 och 1944. De har haft betydelse vid arbetet med Väpublikationen. Uppsatser om stenåldersboplatser i bygden kring Vramsån tryckta i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1942, 1947, 1950 och 1953 är lika värdefulla.

Den kulturhistoriska verksamhet som Hilding Thorbert med sådan inlevelse utövade blev belönad med Arthur Hazeliusmedaljen. Han fick den år 1955 för sina insatser för hembygdsforskning och kulturminnesvård.

Det fanns sammanhang och djup i Hilding Thorberts samlarintresse. Han säger själv att han såg detta arbete som ett medel att belysa det mänskliga framåtskridandet. Hans egna artiklar och hans urklippssamling visar hur han omfattade alla sidor av kulturhistorien.

Skånska prästerskapets byggnadskassa och dess arkiv

Av Ingmar Brohed

11

Kyrkoherdebostället 7/8 mantal Nr 15 Bara

Förteckning över syner och besiktningar		Överbyggnad		Förteckning över syner och besiktningar	
År	Månad	Besiktning	Belopp	År	Månad
1864	5	Swante Petrus Andersson	7430	1864	5
1865	7	1865	1350	1865	7
1866	8	1866	6080	1866	8
1867	8	1867	710	1867	8
1868	8	1868	5370	1868	8
1869	8	1869	760	1869	8
1870	8	1870	6130	1870	8

Bara socken af Bara

Förteckning på de syner och ekonomiska besiktningar, som äro besatta af 1861 till 1900.					
Upplyst af de syner och besiktningar, som äro besatta af 1861 till 1900.		Upplyst af de syner och besiktningar, som äro besatta af 1861 till 1900.			
År	Månad	Ört	Ört	Ört	
1861	Juni	1861	7430	1861	Juni
1862	April	1862	1350	1862	April
1863	August	1863	6080	1863	August
1864	September	1864	710	1864	September
1865	"	1865	5370	1865	"
1866	"	1866	760	1866	"
1867	"	1867	6130	1867	"
1868	"	1868	7430	1868	"
1869	"	1869	1350	1869	"
1870	"	1870	6080	1870	"
1871	"	1871	710	1871	"
1872	"	1872	5370	1872	"
1873	"	1873	760	1873	"
1874	"	1874	6130	1874	"
1875	"	1875	7430	1875	"
1876	"	1876	1350	1876	"
1877	"	1877	6080	1877	"
1878	"	1878	710	1878	"
1879	"	1879	5370	1879	"
1880	"	1880	760	1880	"
1881	"	1881	6130	1881	"
1882	"	1882	7430	1882	"
1883	"	1883	1350	1883	"
1884	"	1884	6080	1884	"
1885	"	1885	710	1885	"
1886	"	1886	5370	1886	"
1887	"	1887	760	1887	"
1888	"	1888	6130	1888	"
1889	"	1889	7430	1889	"
1890	"	1890	1350	1890	"
1891	"	1891	6080	1891	"
1892	"	1892	710	1892	"
1893	"	1893	5370	1893	"
1894	"	1894	760	1894	"
1895	"	1895	6130	1895	"
1896	"	1896	7430	1896	"
1897	"	1897	1350	1897	"
1898	"	1898	6080	1898	"
1899	"	1899	710	1899	"
1900	"	1900	5370	1900	"
1901	"	1901	760	1901	"
1902	"	1902	6130	1902	"
1903	"	1903	7430	1903	"
1904	"	1904	1350	1904	"
1905	"	1905	6080	1905	"
1906	"	1906	710	1906	"
1907	"	1907	5370	1907	"
1908	"	1908	760	1908	"
1909	"	1909	6130	1909	"
1910	"	1910	7430	1910	"
1911	"	1911	1350	1911	"
1912	"	1912	6080	1912	"
1913	"	1913	710	1913	"
1914	"	1914	5370	1914	"
1915	"	1915	760	1915	"
1916	"	1916	6130	1916	"
1917	"	1917	7430	1917	"
1918	"	1918	1350	1918	"
1919	"	1919	6080	1919	"
1920	"	1920	710	1920	"
1921	"	1921	5370	1921	"
1922	"	1922	760	1922	"
1923	"	1923	6130	1923	"
1924	"	1924	7430	1924	"
1925	"	1925	1350	1925	"
1926	"	1926	6080	1926	"
1927	"	1927	710	1927	"
1928	"	1928	5370	1928	"
1929	"	1929	760	1929	"
1930	"	1930	6130	1930	"
1931	"	1931	7430	1931	"
1932	"	1932	1350	1932	"
1933	"	1933	6080	1933	"
1934	"	1934	710	1934	"
1935	"	1935	5370	1935	"
1936	"	1936	760	1936	"
1937	"	1937	6130	1937	"
1938	"	1938	7430	1938	"
1939	"	1939	1350	1939	"
1940	"	1940	6080	1940	"
1941	"	1941	710	1941	"
1942	"	1942	5370	1942	"
1943	"	1943	760	1943	"
1944	"	1944	6130	1944	"
1945	"	1945	7430	1945	"
1946	"	1946	1350	1946	"
1947	"	1947	6080	1947	"
1948	"	1948	710	1948	"
1949	"	1949	5370	1949	"
1950	"	1950	760	1950	"
1951	"	1951	6130	1951	"
1952	"	1952	7430	1952	"
1953	"	1953	1350	1953	"
1954	"	1954	6080	1954	"
1955	"	1955	710	1955	"
1956	"	1956	5370	1956	"
1957	"	1957	760	1957	"
1958	"	1958	6130	1958	"
1959	"	1959	7430	1959	"
1960	"	1960	1350	1960	"
1961	"	1961	6080	1961	"
1962	"	1962	710	1962	"
1963	"	1963	5370	1963	"
1964	"	1964	760	1964	"
1965	"	1965	6130	1965	"
1966	"	1966	7430	1966	"
1967	"	1967	1350	1967	"
1968	"	1968	6080	1968	"
1969	"	1969	710	1969	"
1970	"	1970	5370	1970	"
1971	"	1971	760	1971	"
1972	"	1972	6130	1972	"
1973	"	1973	7430	1973	"
1974	"	1974	1350	1974	"
1975	"	1975	6080	1975	"
1976	"	1976	710	1976	"
1977	"	1977	5370	1977	"
1978	"	1978	760	1978	"
1979	"	1979	6130	1979	"
1980	"	1980	7430	1980	"
1981	"	1981	1350	1981	"
1982	"	1982	6080	1982	"
1983	"	1983	710	1983	"
1984	"	1984	5370	1984	"
1985	"	1985	760	1985	"
1986	"	1986	6130	1986	"
1987	"	1987	7430	1987	"
1988	"	1988	1350	1988	"
1989	"	1989	6080	1989	"
1990	"	1990	710	1990	"
1991	"	1991	5370	1991	"
1992	"	1992	760	1992	"
1993	"	1993	6130	1993	"
1994	"	1994	7430	1994	"
1995	"	1995	1350	1995	"
1996	"	1996	6080	1996	"
1997	"	1997	710	1997	"
1998	"	1998	5370	1998	"
1999	"	1999	760	1999	"
2000	"	2000	6130	2000	"
2001	"	2001	7430	2001	"
2002	"	2002	1350	2002	"
2003	"	2003	6080	2003	"
2004	"	2004	710	2004	"
2005	"	2005	5370	2005	"
2006	"	2006	760	2006	"
2007	"	2007	6130	2007	"
2008	"	2008	7430	2008	"
2009	"	2009	1350	2009	"
2010	"	2010	6080	2010	"
2011	"	2011	710	2011	"
2012	"	2012	5370	2012	"
2013	"	2013	760	2013	"
2014	"	2014	6130	2014	"
2015	"	2015	7430	2015	"
2016	"	2016	1350	2016	"
2017	"	2017	6080	2017	"
2018	"	2018	710	2018	"
2019	"	2019	5370	2019	"
2020	"	2020	760	2020	"
2021	"	2021	6130	2021	"
2022	"	2022	7430	2022	"
2023	"	2023	1350	2023	"
2024	"	2024	6080	2024	"
2025	"	2025	710	2025	"
2026	"	2026	5370	2026	"
2027	"	2027	760	2027	"
2028	"	2028	6130	2028	"
2029	"	2029	7430	2029	"
2030	"	2030	1350	2030	"
2031	"	2031	6080	2031	"
2032	"	2032	710	2032	"
2033	"	2033	5370	2033	"
2034	"	2034	760	2034	"
2035	"	2035	6130	2035	"
2036	"	2036	7430	2036	"
2037	"	2037	1350	2037	"
2038	"	2038	6080	2038	"
2039	"	2039	710	2039	"
2040	"	2040	5370	2040	"
2041	"	2041	760	2041	"
2042	"	2042	6130	2042	"
2043	"	2043	7430	2043	"
2044	"	2044	1350	2044	"
2045	"	2045	6080	2045	"
2046	"	2046	710	2046	"
2047	"	2047	5370	2047	"
2048	"	2048	760	2048	"
2049	"	2049	6130	2049	"
2050	"	2050	7430	2050	"
2051	"	2051	1350	2051	"
2052	"	2052	6080	2052	"
2053	"	2053	710	2053	"
2054	"	2054	5370	2054	"
2055	"	2055	760	2055	"
2056	"	2056	6130	2056	"
2057	"	2057	7430	2057	"
2058	"	2058	1350	2058	"
2059	"	2059	6080	2059	"
2060	"	2060	710	2060	"
2061	"	2061	5370	2061	"
2062	"	2062	760	2062	"
2063	"	2063	6130	2063	"
2064	"	2064	7430	2064	"
2065	"	2065	1350	2065	"
2066	"	2066	6080	2066	"
2067	"	2067	710	2067	"
2068	"	2068	5370	2068	"
2069	"	2069	760	2069	"
2070	"	2070	6130	2070	"
2071	"	2071	7430	2071	"
2072	"	2072	1350	2072	"
2073	"	2073	6080	2073	"
2074	"	2074	710	2074	"
2075	"	2075	5370	2075	"
2076	"	2076	760	2076	"
2077	"	2077	6130	2077	"
2078	"	2078	7430	2078	"
2079	"	2079	1350	2079	"
2080	"	2080	6080	2080	"
2081	"	2081	710	2081	"
2082	"	2082	5370	2082	"
2083	"	2083	760	2083	"
2084	"	2084	6130	2084	"
2085	"	2085	7430	2085	"
2086	"	2086	1350	2086	"
2087	"	2087	6080	2087	"
2088	"	2088	710	2088	"
2089	"	2089	5370	2089	"
2090	"	2090	760	2090	"
2091	"	2091	6130	2091	"
2092	"	2092	7430	2092	"
2093	"	2093	1350	2093	"
2094	"	2094	6080	2094	"
2095	"	2095	710	2095	"
2096	"	2096	5370	2096	"
2097	"	2097	760	2097	"
2098	"	2098	6130	2098	"
2099	"	2099	7430	2099	"
2100	"	2100	1350	2100	"

De skånska prästgårdarna

Med de skånska prästgårdarna förhåller sig i korthet på följande sätt. Under dansk tid ålåg prästerna i Skåne att själva bygga och hålla sina prästgårdar "vid hävd och makt" vid äventyr av ämbetets förlust. Under 1500-talet behandlades skyldigheten vid ett flertal synodalmöten och försök att reglera de i praxis ej enhetliga förhållandena gjordes i flera kungliga brev under nämnda århundrade. Byggnadsskyldigheten torde ha vilat på prästerna som boställshavare men i regel inskränkts till ett vidmakthållande av byggnaderna. Byggnadskostnaderna har burits än av boställshavaren, än av annan person som t.ex. av Kungl. Maj:t. I andra fall har sammanskott gjorts mellan kyrkor och präster.

Efter Skånes övergång i svensk ägo fortsatte detta oklara rättsläge. I anslutning till den tidigare danska rättstraditionen gällde, att kyrkoherden av egna medel skulle hålla prästgårdens byggnader vid makt. Kyrkoinspektorerna ålades genom Kungl. Maj:ts instruktion den 23 april 1697 att ha noga inseende över, att prästgårdarna vid de kyrkor, som sorterade under deras inspektion "måge icke allenast med hus och byggnad hållas behörigen vid makt, utan och väl hävdas och brukas". Fortfarande kunde likväl inträffa, att församlingarna anmodades att lämna byggnadshjälp. I förordningen den 16 oktober 1723 angående skånska prästerskapets uppbörd kodifierades tidigare praxis att kyrkoherdarna var pliktiga att själva bygga och underhålla sina prästgårdar. "Överbyggnaderna" skulle betalas av efterträdaren.¹

Diskussionen om prästgårdarna i Skåne fortgick emellertid. År 1731 fram-

lade prästerskapet i Skåne förslag till förordning om husesyners förrättande å prästgårdsbyggnader, vilket förslag tre år senare översändes till domkapitlet i Lund från Kungl. Maj:t för verkställande på försök. Kyrkoherdarna skulle vara skyldiga att årligen bygga för 15 daler i det fall prästgården bestod av helt eller 3/4 hemman, för 12 daler, om prästgården var mindre. Vidare angavs vilka hus som skulle anses erforderliga. För denna byggnation skulle ersättning ej utgå från efterträdaren utan kyrkoherden skulle med egna medel bekosta byggnaderna. För byggnation utöver denna årliga summa däremot — överbyggnad — skulle efterträdaren lämna företrädaren eller dennes sterbhus lösen.

Den fixerade årliga byggnationssumman visade sig emellertid ej förslå till att hålla prästgårdsbyggnaderna i skick. Följden blev att överbyggnadsvärdena med tiden steg alltmer och kom att bli synnerligen betungande för efterträdaren. Denne hade ju skyldighet att inlösa överbyggnadssumman. I realiteten kunde inträffa, att tillträdande kyrkoherde kunde få betala prästgårdens fulla värde och kanske därutöver, framhöll Lunds domkapitel vid senare tillfälle.²

Den 17 mars 1824 utfärdade Kungl. Maj:t efter långvariga förarbeten en ny förordning angående prästgårdsbyggnaderna i Skåne.³ Huvudsyftet med denna var att möjliggöra en avlyftning från de nytillträdande kyrkoherdarna av skyldigheten att erlagga de då föreliggande överbyggnadssummorna samt att för framtiden hålla dessa summor inom rimliga gränser. Samtidigt ökades dock den årliga byggnadsskyldigheten för vilken ersättning ej skulle lämnas. I syfte att minska överbyggnadssummorna stadgades, att dessa belopp skulle avskrivas

inom loppet av femtio år genom att två procent av beloppen årligen amorterades.

Även denna nya förordning kom att medföra avsevärda ekonomiska problem för tillträdande kyrkoherdar. Problemen diskuterades vid prästmötet i Lund 1826, varvid skarp kritik riktades mot den nya förordningen.⁴

I detta sammanhang väcktes av sedermera biskopen C A Agardh förslag att prästerskapet i Skåne genom årliga insatser skulle bilda en fond, som genom räntors ackumulerande skulle ökas och medge "amortering" av överbyggnadssummorna. Prästerskapet tillsatte 1828 efter domkapitlets förordnande en kommitté, vilken framlade flera olika projekt med utgångspunkt från Agardhs förslag. Frågan om prästgårdarna i Skåne dryftades därefter i flera omgångar och sammankopplades med frågan om bildandet av en byggnadskassa. Ett förslag utarbetades dels till en ny förordning angående prästgårdsbyggnader i Skåne, dels till ett reglemente för en byggnadskassa. Förslagen antogs av prästerskapet i januari 1834 och överlämnades till domkapitlet, vilket med eget yttrande överlämnade dem till Kungl. Maj:t i april samma år. Efter yttranden från landshövdingarna i Kristianstads och Malmöhus län och från kammarkollegiet utfärdade Kungl. Maj:t den 5 oktober 1839 förordning angående prästgårdsbyggnader i Skåne och reglemente för Skånska prästerskaps byggnadskassa.⁵

I förordningen angående prästgårdsbyggnader fastslogs ånyo, att prästgårdarna på landet skulle byggas och underhållas av boställshavaren ensam utan att församlingen tog del därav. Prästgårdarna i städerna däremot lämnades utan-

för förordningens tillämplighetsområde. Avträdande kyrkoherde skulle ha rätt till full ersättning i första hand för överbyggnad och därefter för den nybyggnad han under besittningstiden uppfört. Ersättning för överbyggnad inskränktes liksom tidigare till att omfatta endast uppförande av de i förordningen angivna laga husen. Uppförde boställshavaren därutöver andra hus "för egen bekvämlighet" var tillträdande kyrkoherde ej pliktig att ersätta värdet av dessa hus.

1839 års förordning efterföljdes 1860 och 1870 av nya förordningar. Genom den förra maximerades överbyggnadssummorna. Den senare förordningen skiljde sig ej i något väsentligt avseende från den tidigare.⁶

Genom 1910 års ecklesiastika boställsordning (EBO) ändrades i grunden förhållandena för de skånska prästgårdarna. I fortsättningen skulle dessa byggas och underhållas av församlingarna. Prästerskapets i Skåne särställning upphävdes därigenom, vilket också bekräftades av EBO 1932. Förutsättningarna för Skånska prästerskaps byggnadskassa försvann.⁷

Skånska prästerskaps byggnadskassa

Som nämnts fastställde Kungl. Maj:t reglemente för Skånska prästerskaps byggnadskassa 1839. Enligt reglementet hade "samtliga prästerskapet i Skåne" beslutat att stifta en byggnadskassa. Dennas syfte angavs vara dels att bereda de kyrkoherdar, vilka redan med egna medel inlöst eller uppfört prästgård tillbörlig ersättning för sina utlagda summor, dels att i framtiden bereda de kyrkoherdar, som ännu kunde bli

nödgade att själva fullgöra dylika åligganden motsvarande förmån och dels att "få detta åliggande fullkomligen avhulpet". Huvudsyftet med byggnadskassan angavs vara att efterhand och i mån av tillgångar amortera all å skånska prästgårdar varande överbyggnad.

Varje prästgårdsinnehavare skulle årligen till kassan erlægga en avgift om tre promille av den på prästgården vilande överbyggnadssumman. Denna avgift utgjorde prästerskapets sammanskott i fondbildningssyfte. När överbyggnaderna blivit inlösta av kassan skulle prästgårdsinnehavaren allt framgent inbetala fem procent årligen av den av kassan erlagda summan. Den så skapade fonden skulle användas i första hand för att lämna kyrkoherde försträckning till inlösen av överbyggnaderna vid tillträde och i andra hand användas som bidrag vid nybyggnad.

"Samtliga prästerskapet" i Skåne stiftade denna kassa, men avgiftspliktiga var endast prästgårdsinnehavare, d v s boställshavarna. Kassans direktion skulle väljas av samtliga kyrkoherdar och bestå av fem kyrkoherdar, varav åtminstone tre skulle vara lantkyrkoherdar. Till bolagsstämma skulle direktionen kalla "samtliga prästerskapet", varvid de närvarande ägde lika rösträtt. Direktionen för Skånska prästerskapets byggnadskassa höll sitt första sammanträde i februari 1840.

Genom bildandet av en egen byggnadskassa underlättades i hög grad de skånska lantkyrkoherdarnas ekonomiska situation i samband med tillträdet av kyrkoherdetjänster. Möjlighet fanns till lån ur kassan för att erlægga de betungande överbyggnadssummorna. För att kassan skulle få möjlighet att inlösa dessa i snabbare takt anhöll den hos

Kungl. Maj:t om upptagande av ett obligationslån, vilket beviljades genom tillägg till 1839 års reglemente. Detta tillägg fastställdes den 23 mars 1849.⁸ Ytterligare ändringar genomfördes genom 1865 års resolution och genom reglementena 1876 och 1888.⁹

Den ecklesiastika boställsordningen 1910 förändrade som nämnts radikalt grunden för byggnadskassan. Genom att församlingarna i fortsättningen skulle erlægga avgifterna för prästgårdsbyggnaderna fanns ej längre någon motive-ring för en prästernas egen ekonomiska förening med detta syfte. Kassan borde därför avvecklas så snart det upptagna obligatiönlånet återgäldats. Frågan om avvecklingen blev emellertid ytterst komplicerad, då äganderättsförhållandet till prästgårdarna och till kassans medel var oklart. Sedan gammalt hade prästerna själva byggt och underhållit sina prästgårdar. Genom EBO 1910 övertog församlingarna denna uppgift. Prästerna hade med egna medel byggt upp fonderna i byggnadskassan, och dennas direktion hävdade därför, att kassans tillgångar ej utan vidare kunde anses tillfalla pastoraten. Genom förordningen den 22 oktober 1943 fastställde emellertid Kungl. Maj:t att sedan kassans skulder gäldats, denna skulle avvecklas och tillgångarna överlämnas till stiftsnämnden. Behållningen skulle därefter fördelas mellan pastoraten.¹⁰

I denna situation stämde kassan Kungl. Maj:t och kronan rörande äganderätten. Genom Högsta domstolens utslag 1948 fastställdes emellertid hovrättens tidigare dom. Skånska prästerskapets byggnadskassa dömdes att efterfölja 1943 års förordning. Kassan likviderades och dess verksamhet upphörde den 29 oktober 1948.

Fig. 2. Bara prästgård. Delar av norra och östra längorna. Norra längan, boningslängan, byggd omkr. 1729. Östra längan till vänster nybyggd på 1820-talet. Foto Nordiska museet.

Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv

Kring Skånska prästerskapets byggnadskassas ca hundraåriga verksamhet har vuxit fram ett rikt differentierat och väl bevarat arkiv. Direktionens och bolagsstämmans protokoll med inneliggande handlingar finns bevarade för hela verksamhetstiden 1840—1948. Serien omfattar nio inbundna volymer. Bland de inneliggande handlingarna återfinnes även i en del fall kostnadsförslag och enklare ritningar till om- och nybyggnader.

Konceptserien omfattar tre inbundna volymer för tiden 1898—1936 och in- och utgående diariet finns bevarat för tiden 1905—1919. I serien ämnesordnade handlingar, som omfattar sex arkiv-

kartonger för tiden 1824—1953, återfinnes bl a tryckta förordningar och reglementen, förarbeten och förslag till dessa, utredningar och skrivelser rörande kassans rättsliga ställning, rättegångshandlingar rörande prästgårdar samt handlingar rörande kassans avveckling och fördelningsplaner för tillgångarna i samband med överlämnandet till stiftsnämnden. I räkenskapsserierna återfinnes huvudräkenskaper 1874—1948, kassaböcker 1915—1948, bevis om inlösta överbyggnader 1842—1923 (ordnade i bokstavsordning) och specialräkenskaper jämte verifikationer 1897—1948.

Vad som i detta sammanhang likväl tilldrar sig största intresset är en annan funktion kassan innehade, och som med tiden kommit att få stor betydelse för

kännedom om de skånska prästgårdarna som byggnader betraktade.

I reglementet för Skånska prästerskapets byggnadskassa den 5 oktober 1839 fastställdes i §§ 36—37, att varje prästgårdsinnehavare ålåg att till direktionen ofördröjligen insända bestyrkta avskrifter av gällande laga synerättsinstrument. För den händelse direktionen efter noggrann granskning ej fann dessa instrument nöjaktiga antingen för kassans eller för innehavarens säkerhet, ägde direktionen rätt att föreskriva ny syn. I förordningen angående prästgårdbyggnaderna i Skåne den 5 oktober 1839 fastställdes också att prästerskapets byggnadskassa ägde rätt att presenteras vid de av- och tillträdessyner samt ekonomiska besiktningar, vilka domkapitlet beordrade. Dessa syner förrättades av häradshövdingen på orten i nämndens närvaro. Vid synerna närvarar också kronoombud, förordnat av landshövdingen, konsistoriets ombud, förordnat av domkapitlet samt nu även kassans ombud, förordnat av kontraktsprosten efter anmälan av tillträdande kyrkoherde.

I förordningen angående prästgårdbyggnader i Skåne den 16 december 1870 ändrades de reglementariska föreskrifterna rörande förrättandet av syner utan att kassans rätt att deltaga med eget ombud ändrades. Den 8 oktober 1874 antog bolagsstämman en detaljerad instruktion för sina ombud. Även i 1888 års reglemente kvarstod bestämmelserna om kassans representant vid syner. I anslutning till byggnadsordningens § 15 utfärdade kassan ny instruktion för sina ombud den 7 oktober 1890.¹¹

En konsekvens av denna byggnadskassans rätt att med eget ombud deltaga vid alla av- och tillträdessyner, nybygg-

nadssyner och ekonomiska besiktningar blev, att till direktionen inkom ett exemplar av protokoll vid nämnda syner. I serien församlingsordnade handlingar (F II) i Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv finns således samlade alla dessa protokoll för 200 skånska prästgårdar. Handlingarna har ordnats i bokstavsordning efter församlingarnas namn, omfattar 39 arkivkartonger och i tiden åren 1788—1923.

Självfallet är det ur praktisk synpunkt en stor fördel att ha handlingarna samlade på detta sätt. Den som söker följa en prästgårdsbyggnads skiftande utveckling behöver i första omgången ej leta igenom häradsrättens eller domkapitlets arkiv. I princip skall samtliga protokoll från början av 1800-talet och fram till mitten av 1920-talet kunna sökas i Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv och där kunna rekvideras ur serien församlingsordnade handlingar. I denna serie återfinnes även en del brandförsäkringsbrev. På ett bekvämt sätt kan förändringar rörande en viss prästgård följas genom drygt hundra år. Som hjälpmedel kan också användas de två bevarade liggarna över prästgårdarna i Skåne innehållande register över synerättshandlingar och ekonomiska besiktningar. Den senaste liggaren är upprättad 1897 och därefter kompletterad. Den bär beteckningen D:2 i Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv.

Vad innehåller nu dessa protokoll och vilka upplysningar rörande prästgårdsbyggnaderna kan hämtas fram ur dem? Som exempel kan tagas Bara numera rivna prästgård.¹²

I liggaren över prästgårdarna i Skåne 1897 finns angivet, vilka protokoll som finns förvarade i Skånska prästerskapets

byggnadskassas arkiv (fig. 1). Första protokollet är från laga av- och tillträdessyn 1821, sista från laga husesyn 1920. Sammanlagt 20 protokoll finns bevarade för Bara prästgård för en tidrymd av ca etthundra år. I Lunds domkapitels arkiv finns dessutom protokoll från husesyn år 1749. I Bara häradsrätt finns även bevarat protokoll vid laga husesyn 1719, förrättad en knapp månad före det den gamla prästgården nedbrann natten mellan 25 och 26 september samma år. I de bevarade protokollen är det möjligt att följa alla större förändringar den år 1720 uppförda nya prästgården genomgått de följande seklerna vad beträffar byggnaderna i stort och själva gårdsanläggningen men även möjligt att följa detaljer i såväl interiör som exteriör. Prästgårdarna torde intaga en särställning vad beträffar möjligheterna att bedriva byggnadshistoriska undersökningar rörande boningshus.¹³

Bara prästgård (fig. 2) omfattar enligt 1749 års protokoll en norra länga (boningslänga), en östra länga, en södra länga eller ladugård och en västra länga inrymmande loge, fårhus och redskapsutrymmen jämte andra mindre utrymmen. Norra längan anges vara 46 alnar lång och 10 1/2 alnar bred "med ler på fotträd til större delen sätter, men hwad 10 alnar i längden och 10 1/2 i bredden på wästra ändan beträffar, med stolpar på sten försedd". På taket fanns tvenne skorstenar och en homeja. Därefter följer en ingående beskrivning av rummen i mangårdsbyggnaden samt uppgifter om vilka reparationer, som ansågs nödiga jämte beräknade kostnader härför. I detta sammanhang nämns glasinsättningen över dörren samt homejan (fig. 3).

Östra längan var nyuppförd 1747, 23

alnar lång och 11 1/2 alnar bred. Södra längan eller ladugården var 50 alnar lång och 10 1/2 alnar bred, västra 36 respektive 10 1/4 alnar. Enligt protokollet hade avlidne kyrkoherden i Bara Per Bering (1708—1747) och hans efterlämnade änka Brita Bruun (1722—1800) verkställt nybyggnad under de sju år de bebott prästgården för ca 430 daler silvermynt. Bristande nybyggnad beräknades till ca 362 och mindre bristfälligheter till ca 90 daler silvermynt. Tillträdande kyrkoherden Niclas Lönqvist (1710—1782) ålades att betala 180 daler silvermynt i överbyggnadssumma, från vilken skulle dragas 90 daler silvermynt som ersättning för smärre bristfälligheter.¹⁴

Det var en mycket stor prästgård Lönqvist och dennes efterträdare hade att underhålla. De bevarade protokollen vittnar om den möda och de ekonomiska uppoffringar, som var förknippade med uppgiften att hålla de stora husen i skick och hävd. Ständigt nya brister uppstod, vilka krävde reparation.

I protokollet vid 1821 års laga av- och tillträdessyn uppges den norra längans eller boningslängans stolpar, fotträd, takstolar och inredning vara "genom ålder och röta förderfvade och huset öfverallt hängande och lutande, så att någon reparation därå ej ansågs möjelig". Längan utdömdes därför endast hundra år efter det den uppförts. Tillträdande kyrkoherde skulle uppföra nytt boningshus. Beslutet om rivning verkställdes likväl ej vid detta tillfälle. Boningslängan kom att kvarstå och sattes med tiden i gott skick genom reparationer och tillbyggnader.

Även övriga längor var vid 1820-talets början förfallna, varför den södra längan ombyggdes och den östra längan

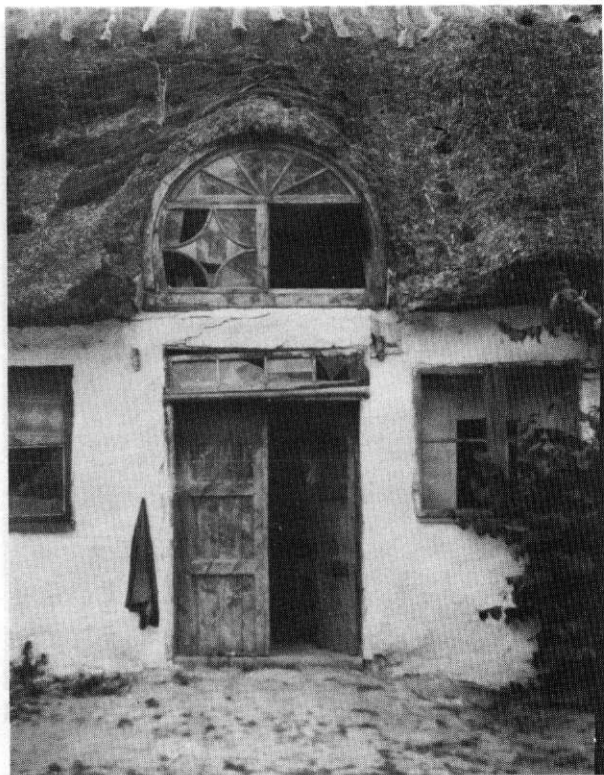

Fig. 3. Bara prästgård. In gång till boningslängan med homeja. Foto Nordiska museet.

jämte brygghus nybyggdes 1822 (fig. 4). Under återstoden av 1800-talet skedde ständiga om- och tillbyggnader och år 1872 nybyggdes hela västra längan.

I protokollet 1885 uppges, att samtliga byggnader nu var väl underhållna med undantag av svinhuset. Kyrkoherdarna hade genom stora insatser lyckats sätta byggnaderna i skick. Nämnade svinhus förföll likväl alltmer och 1895 uppges det vara "nära nog nedrutet". Fem år senare var det borttaget. Troligen på 1860-talet uppfördes väster om den södra längan ett spannmålsmagasin, vilket på 1870-talet uppges vara kyrkoherdens privata egendom men som därefter insynades som laga hus. Magasinet var tre våningar högt och underhölls därefter väl (fig. 5).

Vid sekelskiftet började prästgårdsbyggnaderna förfalla alltmer. År 1905 uppges boningslängan vara så skröplig och otidsenlig, att syneförrättarna ej påyrkade annan reparation än av taket. Tre år senare anges den "af ålder och fukt så bristfällig, att det icke kunde till människoboning lämpligen användas; och fann synerätten huset icke kunna genom förbättring bibehållas". Även den södra längan utdömdes vid detta tillfälle. De västra och östra längorna kunde ännu en tid bibehållas med mindre reparationer liksom även magasinet. I 1908 års protokoll antecknades, att boningshuset ej längre var bebott. Kyrkoherden hade på egen bekostnad och som enskild egendom uppfört ett nytt boningshus i prästgårdens trädgård strax

Fig. 4

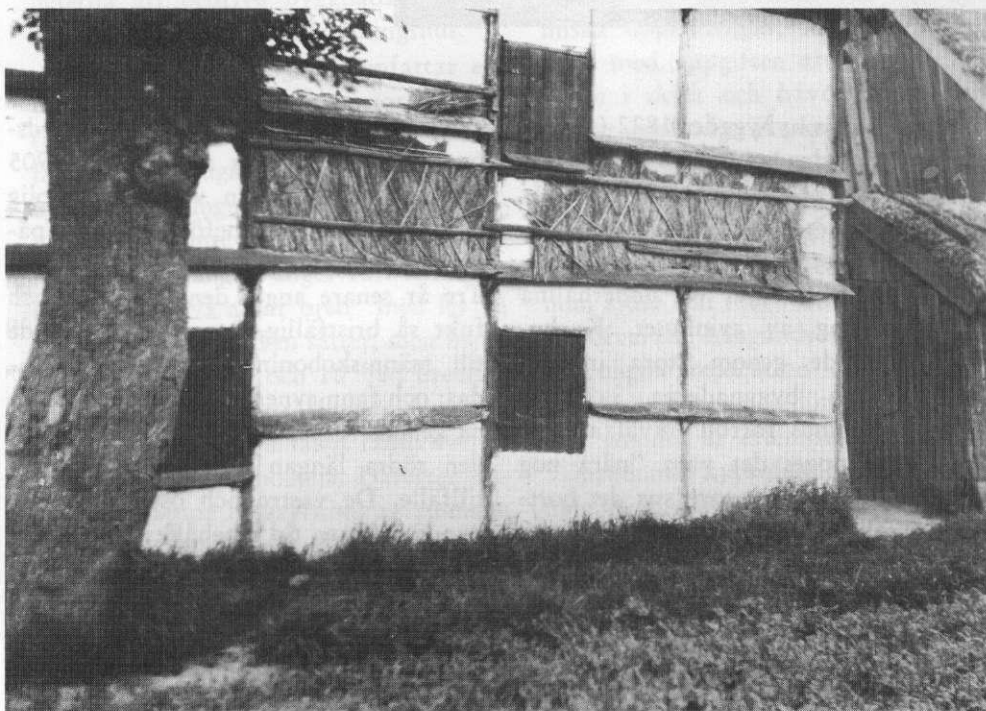

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 4. Bara prästgård. Del av södra länga jämte friliggande magasin. Södra längan ombyggd 1822. Foto Nordiska museet.

Fig. 5. Bara prästgård. Detalj av spannmålsmagasinet. Magasinet byggt troligen på 1860-talet och insynat 1675. "Spannmålsmagazinet beläget wester om södra längans westra gafvel 29 1/2 fot lång, 22 1/2 fot bredt och 15 1/2 fot högt af furukorsvirke på fottråd med råsten och lera under halmtak är inredt för sitt ändamål i tre våningar och äfven i godt stånd". Protokoll vid laga nybyggnadssyn 1875. Foto Nordiska museet.

Fig. 6. Bara prästgård. Utbyggnad åt norr av boningslängan. Utdömd i början av 1820-talet men därefter åter istandsatt. På 1920-talet användes utbyggnaden som brygghus och vedbod. Foto Nordiska museet.

intill den gamla boningslängan. I fortsättningen insynades därför ej den norra längan och något underhåll av den förekom ej vidare. Den 1720 uppförda boningslängan utdömdes ånyo liksom även den södra längan. I följande protokoll upptogs de ej längre som laga hus. Vissa utrymmen kunde likväl fortfarande användas utan att reparationer därför vidtogs. Som exempel kan nämnas, att utbyggnaden åt norr på 1920-talet användes som brygghus och vedbod (fig. 6).

Pastoratsregleringen kom att bli den gamla prästgårdsbyggnadens definitiva fall. Från och med 1938 förenades Hyby, Bara och Mölleberga i ett pastorat efter ett långdraget utredningsarbete. Kyrkoherden kom att bo i Hyby och adjunkten placerades i Bara och erhöll en år 1912 uppförd byggnad som tjänstebostad. Bara gamla prästgård med dess storslagna gårdsanläggning nedrevs år 1934.

Trots att byggnaderna numera är borta finns det goda möjligheter att än i dag genom de bevarade protokollen och genom fotografier skapa sig en detaljrik bild av hur Bara prästgård sett ut i gången tid. Samma gäller också de andra skånska prästgårdsbyggnaderna.

Noter

¹ Förordningen tryckt i *Modée, Publique Handlingar* 1 sid. 416 ff. En kortfattad historik över rättsläget rörande prästgårdsbyggnaderna i Skåne finns i Halvar G F Sundberg och Stig Jägerskiöld, *Utlåtande angående prästerskapets byggnadskassa*, Lund 1944. Angående kyrkoinspektörerna se C-G Weibulls manuskript *Kyrkoinspektörerna och deras arkiv*, C-G Weibulls samling, landsarkivet i Lund. För lagstiftningen och praxis rörande denna tid kan även hänvisas till en kommande akademisk avhandling i etnologi vid Lunds universitet av Gösta Arvastson med titeln *Skånska prästgårdar*. Avhandlingen väntas föreligga i tryck inom ett år.

Arvastson har genomsett manus till denna artikel samt varit behjälplig vid val av foto. Om skånska prästgårdar se även Gotthard Gustafsson, *Skånska prästgårdar från 1600-talet och 1700-talets början*, Fataburen 1932 s 89 ff.

² Lunds domkapitels utlåtande den 5 dec. 1820, anført i kammarkollegiets skrivelse till Kungl. Maj:t den 3 oktober 1936 s 16. Se härtill Sundbergs och Jägerskiölds utlåtande s 6.

³ Årstrycket. Även tryckt i Bilagor till PM ang. skånska prästerskapets byggnadskassas rättsliga ställning, 1934 s 8 ff. Tryckta förordningar, förarbeten till reglementen jämte utredningar återfinnes enklast i Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv, serien ämnesordnade handlingar F I: 1—6.

⁴ Lunds stifts prästmöteshandlingar för år 1826, Lund 1827 s 144 ff.

⁵ SFS 1839:28—29.

⁶ SFS 1860:10, SFS 1970:63.

⁷ SFS 1910:141, SFS 1932:400.

⁸ SFS 1849:49.

⁹ SFS 1865:38, SFS 1876:12, SFS 1888:38.

¹⁰ SFS 1943:753.

¹¹ Återfinnes enklast i Skånska prästerskapets byggnadskassas arkiv, F I: 1.

¹² Angående Bara prästgård se även Ingemar Ingers och Albert Nilsson, *Bidrag till Bara härads beskrivning 7—8, 1929—1930*. Angående byggnadsskicket i Bara socken i allmänhet kan även hänvisas till en inventering utförd av Folklivsarkivet i Lund 1971. Undersökningen berör även kortfattat prästgården. Undersökningens material förvaras på Folklivsarkivet. Delresultat är publicerade i *Människa-teknik-miljö*.

¹³ I Lunds domkapitels arkiv i landsarkivet i Lund förvaras merparten av syneräts- och besiktningsprotokollen för prästgårdarna i serien F II h: 1—27. I häradsrätternas arkiv återfinnes protokollen i serien syne- och värderingsprotokoll. Protokoll vid ekonomiska besiktningar skall sökas i kronofogde- och häradsskrivarearkiven. I de förra finns också brandsynejnstrument. I brandförsäkringsbolagens arkiv kan försäkringsbrev stundom påträffas även för prästgårdar. Upplysningar om möblering av prästgårdarna återfinnes ibland i bouppteckningar efter kyrkoherdar.

¹⁴ Om dessa kyrkoherdar i Bara samt om deras efterföljare se Carlquist, *Lunds stifts herdaminne serie II:5, 1954 sid. 92 ff.*

Före kopieringsmaskinernas tid

Avskrivningen av Lunds stifts landebok på 1840-talet

Av Bertil Ejder

Före fotostatapparaternas och skrivmaskinernas tillkomst var kopiering av originalhandlingar ett tidsödande manuellt arbete. Professorn i svenska språket vid Lunds universitet, Bertil Ejder, berättar om hur det gick till när den unika dokumentsamlingen från 1500-talet, Lunds stifts landebok, skrevs av tre sekler senare av dåvarande adjunkten vid gymnasiet i Växjö, Gustaf Wetter.

I årgång 1961 av denna tidskrift (s 26—32) har jag presenterat den s.k. Lunds stifts landebok, denna från flera synpunkter märkliga stora samling av dokument från 1500-talet. Då jag nu än en gång tar till orda i sammanhang därmed, är det för att med originalhandlingarnas hjälp ge en tidsbild av tillkomsten av det tredje och yngsta

exemplaret av Landeboken; de två är som bekant från slutet av 1500-talet. Händelserna tilldrog sig åren 1847—49 och är summariskt framställda i den tryckta utgåvans del 3 (1965) s. 175—179. Här nedan meddelas nu in extenso den skriftväxling, som beledsagade tillkomsten av Landebokens del 3, utförd för Kungl. Kammarkollegiums räkning.

Den blir alltså i de refererande delarna avfattad i kurialstil, sådan den då skrevs av kanslister och kopister på länsstyrelserna i Malmö, Kristianstad och Karlskrona samt av dåvarande adjunkten, snart lektorn vid gymnasiet i Växjö Gustaf Wetter. Liknande skriftväxlingar skulle naturligtvis lätt kunna framdragas rörande allehanda ärenden, men fallet kan få tjänstgöra som exempel. Därutöver må affären illustrera, hur det kunde gå till på en tid då det varken fanns skrivmaskiner, telefon eller motorfordon och då den enda metoden för kopiering av skrivna dokument var att anlita kanslister, kopister eller i kvalificerade fall som detta lärda män med särskilda insikter i äldre tiders språk och paleografi. I den byråkratiska noggrannheten och omständligheten fattades emellertid ingenting.

Vi lägger märke till att en betrodd person sändes att under transporten medföra och bevaka dyrgriparna, de olika delarna av Landeboken. Proceduren liknar alltså inte den, där — senare — järnvägarnas personal fick hantera det gods som skulle befordras, utan snarare det långt högtidligare och mer grannliga handhavandet av diplomatpost.

Det kan i förbigående understrykas, att hela händelseförloppet ligger före tillkomsten av järnvägarna i dessa trakter. Av Kristianstads på sin tid många järnvägar öppnades den första, den till Hässleholm, år 1865, och den närmast följande, till Sölvesborg, 1874. Medan Malmö fick sin järnväg till Lund redan 1856, alltså likväl efter den här skildrade episoden, öppnades trafiken på Karlskrona—Växjö järnväg först 1874. Växjö blev järnvägsstad 1865 genom öppnandet av trafik till Alvesta.

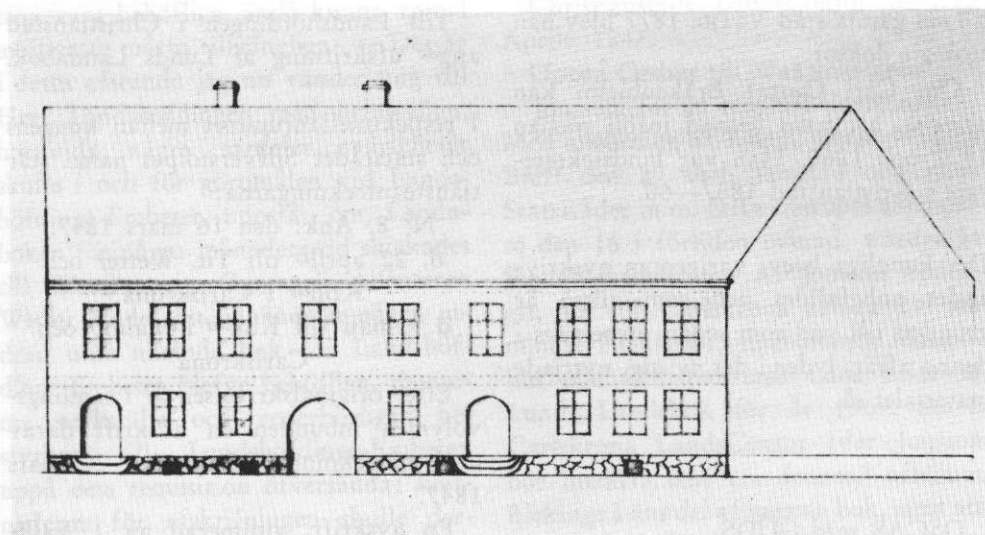
För att tidsdoften ytterligare skall framträda, må det erinras om att de agerande länsstyrelserna inte var inhysta i sina nuvarande lokaler utan i äldre.

Om vissa av de i skriftväxlingen figurerande personerna har följande personalia inhämtats.

Landshövding Georg Ludvig von Rosen var född på Råbelöv 1786, beträdde den militära banan och blev överstelöjtnant 1837. Landshövding i Kristianstads län var han 1838—51. Han dog 1857.

Statsrådet F.O. Silfverstolpe var född 1795. Han blev officer 1818 och major i armén 1835. Vidare blev han filosofie magister i Lund 1819. Han var riddarhussekreterare 1832—44, ecklesiastikminister 1844—48 (i vilken period den här skildrade händelsen alltså faller) och landshövding i Västmanlands län 1849—63. Silfverstolpe var en mycket framstående och känd figur i sin tids Sverige.

Gustaf Wetter levde 1813—92. Han studerade vid Lunds universitet 1829—38, erövrade sistnämnda år den akademiska lagern och blev 1839 e.o. amanuens vid universitetsbiblioteket och docent i nordiska historien och antikviteterna. Han var 1842—43 kunglig stipendiat och vistades som sådan vid Köpenhamns universitet; det var särskilt under denna tid han förvärfvade de utomordentliga insikter i paleografi, som senare förskaffade honom uppdraget att göra en avskrift av Landeboken. År 1844 blev han adjunkt och bibliotekarie vid Växjö gymnasium, 1849 lektor i historia och geografi och var 1863—69 rektor vid samma läroanstalt. Han prästvigdes 1862 och blev 1870 kyrkoherde i Skänninge, Allhelgona och Bjälbo pastorat i Östergötland, varifrån han 1875 kom som domprost

Förutvarande landskanslihuset i Kristianstad, Östra Storgatan 6 efter ritning 1846 i överintendentämbetets arkiv.

Förutvarande landskanslihuset i Kristianstad, Östra Storgatan 6, tredje våningen påbyggd 1862, foto Nord. museet 1954.

till sin gamla stad Växjö. 1877 blev han teologie doktor.

Om Carl Gustaf Bråkenhielm kan nämnas, att hans levnad inföll mellan 1802 och 1860. Han var landssekreterare i Kristianstad 1837—60.

Det kungliga brev, varigenom avskrivandet anbefalldes och som alltså är grunden till vad som sedan utspelades i denna affär, lyder i det av utg. nyttjade materialet så.

OSCAR med GUDS

Nåde, Sveriges, Norriges,

Göthes och Wendes Konung.

Wår ynnest och Nådiga benägenhet med Gud Allsmäktig. Troman, Landshöfding, Riddare af Wår Svärds Orden. Som WI för godt funnit i Nåder förordna, att en fullständig och noggrann afskrift af Lunds Landabok skall tagas, för att här i Hufvudstaden förvaras, hvilken afskrifning WI updragit åt Adjuncten vid Wexiö Gymnasium, Magister Gustaf Wetter, Hvarjemte WI åt Chefen för Wårt EcclesiastikDepartement i Nåder öfverlemnat att med vederbörande Wåre Befallningshafvande upgöra, huruvida afskrifningen skall ske å de trenne Länens Lands-Contoir, der Landaboken finnes, eller om, till besparing i kostnaderna, hufvudskrifterne må kunna till Wexiö afsändas, för att derstädes under Consistorii vård vara för Gymnasii Adjuncten Wetter tillgänglige; Så meddele WI Eder sådant härigenom till underdånig efter rättelse, befallande Eder Gud Allsmäktig Nådeligen. Stockholms Slott den 29 Januarii 1847.

Oscar

/F.-O. Silfverstolpe

Till Landshöfdingen i Christianstad ang^{de} afskrifning af Lunds Landabok.

I respektmellanrummet mellan kungens och statsrådet Silfverstolpes namn står tjänsteanteckningarna:

Nr 8. Ank: den 16 mars 1847.

d. 22 april^{is} till Tit. Wetter och

KBh^{de} i Carlskrona

d 9 maj till Kbh^{de} i Malmö och

Carlskrona

Efter originalskrivelsen är i samlingsvolymen inbunden en avskrift därav med påteckningen Ank. den 20 mars 1847.

En avskrift, vidimerad av J. Falkman, finns i Landsarkivet i Lund, D I:147, 1847 Års Ankomne Bref 1sta Band:, och är avtryckt i Lb 3 s. 176.

Chefen för Ecclesiastikdepartementet träffade den anbefallda uppgörelsen genom att tillställa landshövdingen i Kristianstad följande brev.

Till Landshöfdingen och Riddaren af Kongl. Svärds Orden, Välborne Herr G. L. von Rosen.

Kongl. Maj^t, som i Nåder befallt, att en fullständig och noggrann avskrift skall tagas af alla delarne af Lunds Landabok, och åt Adjuncten vid Wexiö Gymnasium Wetter uppdragit detta arbetes fullgörande, har, enligt Nådigt bref, som redan lärar kommit Herr Landshöfdingen tillhanda, anbefallt mig att med Herrar Landshöfdingar i Malmöhus, Christianstads och Blekinge Län uppgöra detaljer för verkställigheten häraf, så att kostnaderna blifva så ringa som möjligt och de upplysningar utur Landaboken, som under den tid arbetet fortgår kunna för Landshöfdinge-Embe-

tena vara behöfliga, ändå kunna vara i möjligaste måtto tillgängliga. — Det är i detta afseende jag nu vänder mig till Herr Landshöfdingen med hemställan, huruvida några särdeles svårigheter skulle i och för göromålen vid Landshöfdinge-Embete uppstå, om Landaboken för några månaders tid skickades till Wexiö, men Gymnasii Adjuncten Wetter ålades att, i händelse några utdrag utur nämnde bok för Landshöfdinge-Embete blefve behöfliga, desamma verkställa och vederbörligen bestyrkta till Landshöfdinge-Embete, uppå dess requisition öfversända; kostnaderna för afskrifningen skulle derigenom blifva betydligt mindre än om dagtraktamente under vistandet i Malmö, Christianstad och Carlskrona behöfde åt Wetter utbetalas jemte det arfvode, hvilket i alla fall honom tillkommer.

Om intet hinder å Landshöfdinge-Embets sida möter, för den nu föreslagna åtgärden, att låta afskrifningen ske i Wexiö, anhåller jag att Herr Landshöfdingen ville derom skyndsammeligen underrätta Landshöfdingen i Malmö, hvilken i sådant fall derifrån till Wexiö afsänder den der befintliga del af nämnde bok med en pålitlig person, som tager vägen om Christianstad och Carlskrona för att äfven afhämta de å dervarande Lands Contoir befintliga delar deraf. — Att boken blifver så väl inlagd att den icke genom transporten bör taga skada, faller af sig sjelf. Stockholm den 16 Mars 1847.

F. O. Silfverstolpe.

I landskontorets Brevdiarium med conceptbok 1847 vol A I:143 s. 529 är infört följande.

Christianstads LandsContor den 22 Aprilis 1847.

Öppen Ordres till Waktmästaren

Jonsson, för en resa till Carlskrona Med anledning af Kongl. Majts Nådiga Bref¹ den 29 sistl. Januarii och Herr StatsRådet m.m. Silfwerstolpes skrifvelse den 16 i förliden månad, warder åt StadsWaktmästaren A: Jonsson updragit, att till Carlskrona afföra 2^{ne} stk mindre Packlådor, innehållande Malmöhus och Christianstads Läns delar af Lunds Landebok för år 1569, att å Carlskrona LandsContor [der Jonsson bör inträffa den 26. dennes,² afhämta Blekinge Läns del af samma bok, samt att vidare med alla dessa 3^{ne} delar fortsätta resan till Wexiö, hvaräst böckerna till Gymnasii Adjuncten Herr Magister Gustaf Wetter aflemnas, emot qvitto, som Jonsson äger härstädes förete; börandes lådorna under resan noga vårdas och tillses, så att de icke blottställas för skafning eller våta, derigenom böckerna kunna skadas; och äger Jonsson, att under resan begagna Gästgifwareskjuts af en häst med åkedon och åtnjuta 40 S i tractamente om dagen, derå räkning efter återkomsten hit till staden aflemnas å LandsContoret.

Bråkenhielm

Beckmann

Under samma dag finns bland utgående skrivelser följande kopia av en skrivelse från landshövdingeämbetet i Kristianstad till Wetter.

Till Gymnasii Adjuncten Herr

Magister Wetter, om Landaboken

I saknad af pålitlig person, som welat åtaga sig resan till Carlskrona och Wexiö med Lunds Landabok, har densammas

¹ Andrat från Skrifvelse.

² Der, dennes, tillagt i kanten.

afsändande blifwit något fördröjdt; men då Landshöf. Embetet nu lyckats erhålla en dylik person, blifwa detta och Malmöhus Läns delar af boken¹ uti till Tit. adresserade Packlåda, så tidigt med Vaktmästaren Jonsson härifrån afsände, att de² inträffa i Carlskrona den 26 dennes, der Blekinge Läns del afhämtas, hwarefter Jonsson bör kunna anlända³ till Wexiö den 27 eller 28.

Med tillkännagifwande häraf, får Landshöfdinge Embetet dels begära, att efter mottagandet af detta Läns del, qvittance för densamma må LandsContoret härstädes meddelas, dels underätta, att bandet å denna del är af ålder söndrigt och att i boken finnas lösa blad, ehuru intet sådant saknas, deraf dess noggrannare wård är af nöden; och har⁴ den behöfliga⁵ ombindningen hittills underlåtit af fruktan, att någon del af texten derigenom skulle kunna skadas, samt så mycket mindre nu bort verkställas, sedan afskrifningen blifwit i Nåder anbefalld, som denna afskrifning i bokens nu warande skick fullständigare kan äga rum.

Bråkenhielm

Beckmann

Vederbörande i Karlskrona underrättades om den förestående avhämtningen av Landeboken genom följande, som finns i Brevdarium med konceptbok 1847 A I:117 s. 528.

Till KBh^{de} i Carlskrona, om Landeböckerne

Att Vaktmästaren Jonsson nästa måndag den 26 i denna månad, inträffar i Carlskrona, medhafwande de till Malmöhus och Christianstads Län hörande delar af 1569 års Lunds Landebok hwardera delen förwarad i en packlåda,

för att å Carlskrona LandsContor afhämta den till Blekinge Län hörande delen af samma bok [och sedermera med alla delarna afresa till Wexiö och dem till Gymnasii Adjuncten Magister Wetter aflemna,⁶ får Landsh. Emb^t med anledning af Kongl. Maj^{ts} Nådige bref den 29 siste Januarii och herr StatsRådet Silfwerstolpes skrifvelse den 16 påföljde Mars tillkännagifwa, med en anhallan, att Blekinge Läns del, vid Jonssons ankomst må warda inpackad att af honom emottagas för resans skyndsamma fortsättande.

Bråkenhielm

Beckmann

Som sedan framgår, dröjde transporten av dokumenten något. Wetter var förmodligen ivrig att komma i gång med det unika och maktpåliggande uppdraget att skriva av Landeboken. Dessutom blev han naturligen ängslig, då dyrgriparna inte anlände som beräknat. Han avlät följande skrifvelse.

Till Konungens Befallningshafvande i Christianstads Län!

Enligt skrifvelse från Konungens Befallningshafvande i Malmöhus Län af d. 22 sistlidne Mars, skulle 1569 års Landebok den 31 i samma månad komma till Christianstad, för att genom Konungens Befallningshafvande derstädes benägna försorg mig tillställas. Men då jag lika litet fått emottaga den delen af Lunds Landebok, hvilken förvaras i

¹ Därefter överstruket: *den 26 dennes afsända.*

² Därefter överstruket: *kunna.*

³ Ordet skrivet ovanför ett annat, överstruket, troligen: *inträff*...

⁴ Därefter överstruket: *ombind*...

⁵ Ordet ersätter ett överstruket: *nödiga.*

⁶ Stycket och sedermera ... *aflemna* tillskrivet i kanten.

Konungens Befallningshafvande i Christianstads Län.

Underbestman har härigenom äran återkomma Chri-
istianstads häftet af 1569 års Lunds Richte Landebog, hvilket jag emottog i
sit månad 1849, för att, enligt Kong. Majest. nådiga Skrifvelse af den
Januari fjortiofemte är, fullständigt och noggrant afskrifva. Då flere
d i denna bok vore lörryckta och fönderifna samt ena permen hvarde
en fränfluten, har jag till följda emot förfröing, lätit sammantilflyta,
utjemna alla fönderiga, lörryckta eller rökna blad samt ängs hifla
omgifva dem med ett starkt läderband. Dessutom har jag, för att
den boken mera brukbar, upprättat och vidfogat ett Register, upptagen.
jå vil de i Landeboga begagnade för nu gällande namn på häraden
fötknare. Ett belegg, att Christianstads häftet af 1569 års Lunds Richte
Landebog på detta fliskt blifvit till Konungens Befallningshaf-
vande i Christianstads Län öfverkommat är hvad jag för min en-
dastiga berättelse till Kong. Majest. om det mig meddelade nådiga
updrags fullgörande behöfver, och hvarom jag därför härigenom del-
visligen anhåller. Christianstad den 14de Augusti 1849.

Gustaf Wetter,
Historisk Lector vid Kung. Gymnasium

Malmö, som den del, hvilken förvaras i Christianstad, får jag ödmjukligen an- hålla, att båda delarne så skyndsamt som möjligt måtte varda mig tillsända, helst jag annars omöjligen kan fullgöra Kongl. Maj:ts, genom nådigt bref af den 29 Januarii detta år, gifne befallning, att meromnämnde Landebog inom den förste September afskrifva och med Register förse. Wexjö den 19 Aprilis A^o 1847.

Gustaf Wetter,
Adjunct vid Wexjö Kongl. Gymnasium.

Skrivelsen diariefördes såsom tillhörande nr 8 för 1847 från Kungl. Maj:t.

Wetter behövde emellertid inte länge vara bekymrad. Efter några dagar kunde han avlåta följande kvitto:

Stads Waktmästaren A: Jonsson har under denna dag i oskadat skick till mig öfverlämnat 3ne lådor, innehållande:

Den första:

Den del af "Lunds Stichts Landebog" som innefattar Christianstads län, nemligen:

1 "Register Öfwer 1569 Åhrs Landebok. Foll. 1—4.

2 "Register öfwer förestående Landebok. Foll. 1, 2.

3 "Copie af Kongl. Maj:ts Breff om Iordbog att giøre paa Kirckens och Presternis Iorde, Grunde och Eydommar". Foll. 1, 2.

4 Sjelfva Landebogen pag. 81—672.

Bandet söndrigt och flere blad dels frånrifna, dels söndriga.

Obs. Lådan oförseglad.

Den andra:

Den del af "Lunds Stichts Landebog", som innefattar Malmöhus-Län, nemligen:

a) Register. Foll. 1—5.

b) Sjelfva Landebogen pag. 1—888.

Bandet och Bladen hela.

Obs. Lådan förseglad, och Sigillen oskadade.

Den tredje:

Den del af "Lunds Stichts Landebog", som innefattar Blekinge, nemligen

Pag. 496—552.

En del af första bladet är af ålder förtardh [!].

Wårdslost häftad.

Obs. Lådan förseglad, och Sigillen oskadade.

Wexjö den 28de Aprilis A^o 1847

Gustaf Wetter

Gymnasii-Adjunct.

Landshövdingen i Kristianstad lät vidarebefordra utdrag av vederbörande delar av kvittot till de sidoordnade myndigheterna i Malmö och Karlskrona (Brevdiarium med konceptbok 1847 A I:117 s. 587).

Till KB^{de} i Malmö och Karlskrona om Lunde Landebok.

Sedan Gymnasii adjuncten Wetter hit aflemnat gemensamt qvittance för de till de olika Länen hörande delar af Lunds Landebok, varder transumt af nämnde kvitto, i hvad det angår /Malmö/Blekinge/ Läns del härhos öfwerlemnadt, för den händelse, att Wetter icke directe till Tit. aflemnat qvittance.

Bråkenhielm

Beckmann

Efter fullgörande av sitt uppdrag, som tog betydligt längre tid än överheten i förväg hade låtit påskina, lämnade Wetter från sig den dyrbara originalhandskriften. Den befann sig i bättre skick än den hade gjort, då Wetter mottog den, sedan han låtit en bokbindare repa-

rera den. Man tycker sig förnimma, med vilken lättnad han avger sin rapport, likaså hur angelägen han är att det skall märkas och erkännas, att boken genom hans åtgörande på nytt är i gott stånd. (Div. Herrar och Personer, nr 88, ank 14 Augusti 1848. 1849 Års Ankomne Bref, 2 bundt D I:152.)

Till Konungens Befallningshafvande i Christianstads Län!

Undertecknad har härigenom äran återlemna Christianstads-häftet af 1569 års Lunds Stichts Landebog, hvilket jag emottog i April månad 1847, för att, enligt Kongl. Majst: nådiga skrifvelse af den 29 Januari sistskrifne år, fullständigt och noggrant afskrifva. Då flere blad i denna bok voro lösryckta och sönderrifna samt ena permen hardt nära fränsliten, har jag till skydd emot förstöring, låtit sammanklistra och utjemna alla söndriga, lösryckta eller vikna blad samt ånyo häfta och omgifva dem med ett starkt läderband. Dessutom har jag, för att göra boken mera brukbar, upprättat och vidfogat ett Register, upptagande så väl de i Landebogen begagnade som nu gällande namn på härader och socknar. — Ett betyg, att Christianstads häftet af 1569 års Lunds Stichts Landebog uti detta skick blifvit till Konungens Befallningshafvande i Christianstads Län öfverlemnadt är hvad jag för min underdåniga berättelse till Kongl. Majst: om det mig meddelade nådiga uppdrags fullgörande behöfver, och hvarom jag derföre härigenom ödmjukligen anhåller. Christianstad den 14de Augusti 1849.

Gustaf Wetter

Historiarum Lector vid Wexjö Kongl. Gymnasium.

Det begärda intyget lämnades efter några dagar och lydde som följer. (Kristian-

stads landskontors brevdiarier och conceptbok för 1849, d. 24/8 A I:119.)

1569 års Landebok.

Jemte det KBh^{de} härmed får erkänna återställandet till LandsContoret af Christianstads Läns häfte utaf 1569 års Landebok för Lunds Stift, får KBh^{de} derförutan på Herr Lectors begäran, vitsorda, att nämnde häfte, som wid öfverlemnande till Herr Lectorn, ägde ett sönderslitet band, med lösa och söndriga blad, nu mera blifwit, genom Herr Lectors försorg, till de söndriga, lös-rifna och vikna bladen sammanklistradt och utjemnadt, samt sedermera förse dt med ett starkt och pryddigt Läderband, äfwensom med ett nytt Register, så att boken än meer är skyddad mot den förstöring, sam annars lätt kunnat äga rum.

von Rosen

/ Beckmann

De olika delarna av den ursprungliga Landebokens "handskrift B", som utgivarna har kallat den, återvände därmed alltså till sina tidigare förvaringsorter: Karlskrona, Kristianstad och Malmö. Då landsarkivet i Lund upprättades 1903, befann sig dessa oskattbara gamla dokument i den första leverans, som det fick mottaga från länsstyrelserna. Med undantag för de senaste utgivarnas intensiva sysslande med handskrifterna från slutet av 1940-talet till 1965, då det hela förelåg utgivet, har dessa alltsedan mestadels vilat ostörda. Vid en del tillfällen har dock smärre utdrag gjorts i samband med undersökningar av äganderätten till gammal kyrkojord o.d. Modern teknik har emellertid mänskligt sett gjort det överflödigt, att Landeboken mer skall behöva sändas till främmande ort för avskrivning.

Mannerheim och Lund

Ur Gustaf Raquettes brevsamling

Av John Tuneld

Docent Gustaf Raquette.

Docenten i turkisk språkvetenskap i Lund 1924—37

Gustaf Raquettes efterlämnade brevsamling i Lunds universitetsbibliotek är till omfånget relativt blygsam men innehåller värdefulla brev från flera av dåtidens främsta orientaler — arkeologer, etnografer, språkmän och upptäcktsresanden. Ur skånsk-lundensisk synvinkel är breven från Gustaf Mannerheim av särskilt intresse, då de, såsom Fil. dr. John Tuneld redogör för, belyser hans kontakt med Lund.¹

Året var 1939 och studentaftonutskottet förberedde vårterminens underhållning. Inom utskottet väcktes då bl.a. tanken att man skulle få Finlands fältmarskalk Gustaf Mannerheim som talare. Vem som ställde förslaget framgår inte av protokollet, vilka genomgående är ytterst lakoniska och överhuvud inte omtalar de olika initiativens resultat. Från sammanträdet den 25 januari 1939 kan man emellertid i § 13 läsa följande: "Diskuterades möjligheten att engagera fältmarskalken Mannerheim som studentaftonstalare. Underhandlingar skulle inledas." Som ordförande resp. sekreterare fungerade kårens ordförande och vice ordförande, den sedermera inte helt okände lundaläkaren Hjalte Hultén och den ävenledes bekante sjömansprästen och kyrkoherden Åke Sundelin.²

Hur dessa förhandlingar avlöpte förmler, som sagt, inte den historieskrivning som utskottet lämnat efter sig. Att Mannerheim inte kom att tala vid en studentafton torde vara känt, men formell bekräftelse på att man ej lyckades på vårterminen framgår av höstterminens protokoll, där det den 23 september i § 5 heter: "Diskuterades möjligheten att engagera någon finsk talare. De som i första hand då böra komma i fråga äro Mannerheim och filosofiprof. Lagerborg fr. Åbo." Ordföranden ej angiven, sekreterare var fortfarande Åke Sundelin. Här hade man onekligen väntat sig en antydning om anledningen till att Mannerheim på nytt fördes upp bland öskemålen, men som nedan skall visas, torde knappast nya sonderingar rörande dennes medverkan ha ägt rum.

Om vårterminens framställning rörande Mannerheim som studentaftonstalare samt kårens önskemål i fråga om föredragets innehåll får vi emellertid be-

sked i brevväxlingen mellan Mannerheim och hans vän i Lund, dåvarande docenten i turkisk språkvetenskap Gustaf Raquette.¹ Denna vänskap var grundmurad och grunden lades då Mannerheim i början av sin berömda ritt genom Asien kom till Jarkend den 15 okt. 1906, där Raquette verkade som missionär och läkare efter att ha gått igenom missionsskola samt studerat medicin i Stockholm och Lund med slutexamen i tropical medicine vid Victoria university i Liverpool 1903. På grund av reumatism tvingades Mannerheim att göra ett uppehåll i Jarkend och anlita läkaren Raquette.

Först den 20 november kom Mannerheim i väg och gjorde då en avstickare söderut till Khotan. Han återvände den 22 december och stannade på Raquettes inbjudan över julen. I sina dagböcker, genomgående förda med största noggrannhet, ger Mannerheim en initierad redogörelse för Raquettes olika verksamheter, bland vilka språkforskningar och studier intog en framskjuten plats.³

Samvaron blev odelat angenäm och julaftonen beskrives på följande sätt: "I dag tillbragte jag en angenäm julkväll i dr Raquettes gästfria hus. Gröten, jultårtan, det hembryggda ölet, ja, t.o.m. en imitation av lutfisk bidrogo att giva oss illusion av en julafton i Norden . . . Jag blev t.o.m. utsatt för att få julklappar, ett av fru R. broderat etui för näsdukar och en förträfflig kranimeter av herr R., ett verkligt "kraftprov" att i Jarkand hava kunnat åstadkomma ett sådant instrument." Att Mannerheim också haft bruk för detta instrument visar hans antropologiska mätningar av olika folkstammar, vars resultat jämte annat hemfört forskningsmaterial blev föremål för flera vetenskapliga bearbet-

ningar. Raquette behandlade hans "Collection of manuscripts from Eastern Turkestan".⁴

De båda råkades aldrig mera, men brevväxlingen dem emellan vittnar om en obruten vänskap och förståelse livet ut. Mannerheim glömde aldrig den omvårdnad som familjen Raquette hade ägnat honom och i korrespondensen återkommer han ständigt till julen 1906 i Jarkend och vistelsen hos Raquette "utan hvars hjälp o. välvilja jag aldrig kunnat gå i land med hvad jag föresatt mig" — i brev från S:t Petersburg den 4 november 1908, en månads tid efter återkomsten från färden. På väg till Sevastopol skriver Mannerheim ett kort, daterat den 28 december 1909, där det bl.a. heter: "Det var roligt att höra att Ni byg[g]t en stor missionsstation. Det är nu redan 3 år sedan jag julade hos Eder o. vi jagade i Kuk Rabat. Tiden går: Jag börjar få lust att göra en ny resa, men blir väl ej i tillfälle dertill." Året därpå kommer nyårshälsningen från Wiesbaden, ett vykort daterat den 10 december 1910, med bl.a. följande rader: "Minnes med tacksamhet den trefliga jul jag för 4 år sedan tillbragte i Edert gästfria hus. — Ligger som bäst o. sköter om mig i Wiesbaden, en ort, som ej är treflig, men med utmärkte läkare. Jag är numera så frisk att jag utan fara skulle kunna som kurir föra depescher från Kashgar till Peking. Skulle gerna komma på en ny tur till Asien." De två följande årens nyårskort, bågge från Warszawa, där Mannerheim tjänstgjorde som regementschef, har liknande innehåll. Den sista skrivelsen från Mannerheim utgör ett tryckt tack från "Högkvarteret, den 4 juni 1942" för uppvaktningen till hans 75-årsdag på vilket han egenhändigt tillfogat följ-

ande rader: "Med ett varmt tack för senast i Yarkand och många varma hälsningar".

Men Mannerheim åtnöjde sig icke enbart med tacksägelser. I det ovan citerade brevet från 1908 meddelar han också, att "Hans Majestät, för hvilken jag hade äran att hålla ett föredrag om min resa, behagade uttrycka sin önskan att gifva dig ett bevis af hans tacksamhet för den tjänst, du gjort en af hans undersåtar. Jag blef tillfrågad, om det vore lämpligt att dekorera dig o., då jag tänkte, att du ej skulle sätta mycket värde på Stanislai orden, föreslog jag att dig genom konsuln i Kashgar skulle sändas en s.k. "kejsarlig present". H. Ms kabinett beslöt, efter att hafva tagit noga reda på dina vanor, att sända dig ett gyllene cigarettfodral med riksvapnet i diamanter. Har jag gifvit de högre herrarne ett dåligt råd, får du lof att ursäkta mig. Jag tyckte cigarettfodralet är mera portativt o. trefligare än t.ex. ett skrifttyg, ngn stor vas eller a.d. Dessutom har det alltid sitt värde o. är lätt att realisera här eller i Stockholm. Hvad orden beträffar har du själf sagt mig att du ej skulle vara trakterad af att få en sådan. — Förutom alla andra reflexioner tyckte jag att det ej kunde skada, utan tvärtom förbättra dina nödtvungna relationer med ryske konsuln att du blifvit föremål för en uppmärksamhet från H. Ms sida."⁵

Att man med kännedom om dessa relationer och Mannerheims hårt engagerade ställning valde att be Raquette bli kårens förespråkare var utan tvivel den säkraste vägen att söka nå målet. Raquettes brev till Mannerheim är dessvärre inte tillgängliga, då Mannerheimarkivet t.v. är en sluten samling, men Raquette har lyckligt nog bevarat sitt

koncept till sin skrivelse i ärendet. Skrivelsen, daterad 13/2 1939, är mycket belysande, varför den återges här i sin helhet.

"Lunds studentkår har anmodat mig att för dess räkning tillskriva Dig med en vördsam förfrågan, huruvida det skulle vara Dig möjligt att vid något tillfälle under våren vid genomresa göra ett uppehåll här som kårens gäst. Man skulle i så fall vilja anordna en allmän studentafton med ett föredrag av Dig över något självvalt ämne. Studenterna ha närmast tänkt sig något om finska frihetskriget eller också något om Ryssland och ryska förhållanden. De ville förstås allra helst, att Du behandlade Ålandsfrågan men jag avrådde dem att föreslå detta just nu. Men skulle Du möjligen anse Dig kunna och vilja i ett offentligt föredrag belysa det problemet, så skulle de förstås vara synnerligen tacksamma.

Den lämpligaste tiden för oss här i Lund skulle vara någon gång i april. I mars ha vi den stora Nordiska Festen, årligen återkommande, och man vågar inte lägga två så stora evenemang allt för nära varandra i tiden.

Jag vore tacksam för några rader med första, så att studenterna finge veta vad de kunna ha att beräkna för sitt vårprogram. För egen del må jag här tillägga att det givetvis även för mig personligen skulle innebära en högst värdefull upplevelse att ännu en gång i livet få tillfälle att sammanträffa med Dig och uppliva gamla goda minnen från "ökenvandringens dagar". Är det alltså möjligt för Dig att tillmötesgå studentkårens begäran, så är Du dubbelt välkommen till Lund.

För närvar[ande] är jag i färd med fullbordandet av min behandling av

Dina hemförda handskrifter och hoppas kunna översända MS till prof. Hildén om två eller tre veckor."

Mannerheims svar kom snabbt. Det är daterat den 18 februari och innehåller förutom spörsmål rörande Raquettes vetenskapliga bidrag ett avböjande svar på kårens anhöllan, varom det heter: "Jag skyndar att besvara Ditt vänliga brev. Det skulle egentligen för mig hava varit odelat angenämt att få komma till Lund och tala till dess studentkår, men hur jag än tänkt mig in i saken och sökt finna tid därtill har det visat sig omöjligt. Jag ber Dig därför till Studentkåren framföra mitt uppriktiga tack för dess vänliga inbjudan ävensom ett beklagande att min strängt upptagna tid ej giver mig möjlighet att hörsamma densamma. Särskilt skulle det hava glatt mig att få trycka Din hand och få språka om gemensamma trettioåriga minnen från Central-Asiens sago-omspunna land. Det kan ju emellertid lättare förverkligas än ett med föredrag sammanbundet besök... Kanske när allt går omkring Du skulle hava lust att här hålla ett föredrag om förhållandena i Central-Asien sådana Du känt dem. Detta vore ju så mycket mera intressant som de numera torde vara helt förändrade..."

Då Mannerheim inte kunde antaga kårens inbjudan, hade han ingen anledning att beröra föredragets innehåll. Av de föreslagna ämnena var Ålandsfrågan det som man helst önskade få belyst eftersom denna genom Mannerheims ingripande blivit på nytt aktuell. Inför pressen hade han 1934 påtalat de faror som de åländska befästningarnas raserande 1919 och konventionen om Ålands ständiga neutralisering 1921 innebar för såväl Finland som Sverige,

då vägen mot norr låg helt öppen. Mannerheims krav på Ålands befestande vann gillande i Tyskland men ogillande i Sovjet. Sverige ville bibehålla Ålands ställning och ålänningarna motsatte sig konsekvent en militarisering. Finlands fortsatta agerande förmådde emellertid den svenska regeringen att ompröva sin ståndpunkt och 1938 utarbetades gemensamt den s.k. Stockholmsplanen, vilken gick ut på att själva Åland alltså skulle förbli demilitariserat, men att Finland skulle få befästa de södra skären inom ögruppen. Planen förelades signatärmakterna från 1921 och erhöLL deras godkännande. Ett önskat godkännande även från Sovjets sida dröjde, då man där avvaktade utgången av paral-

lella förhandlingar om öarna i Finska viken.⁶

Detta var i stort sett läget i början av 1939, då Lunds studentkår gjorde sin framställning. Det var otvivelaktigt ett högeligen brännbart problem som man önskade få information om och frågan är väl om Mannerheim under föreliggande förhållanden varit benägen att gå in på ämnet. Raquettes tveksamhet inför ämnesvalet är därför lätt att förstå.⁷

Som ovan nämnts, kom aldrig ett sammanträffande mellan Mannerheim och Raquette till stånd. Andra världskriget och Vinterkriget band Mannerheim i Finland och Gustaf Raquette gick bort i maj 1945.

Noter:

¹ Brevsamlingen, som skänkts till Lunds UB av Raquettes lärjunge och efterträdare, docenten sedermera ambassadören Gunnar Jarring, omfattar drygt 200 skrivelser. Bland andra kända brevskrivare kan nämnas Gustaf Ahlbert (missionär i Östturkestan), Johannes Kolmodin, Sven Hedin och Hannes Sköld, finländarna Kai och Otto Donner samt Kaarlo Hildén, engelsmännen G. W. Hunter (kinamissionär), Edvard Denison Ross och Aurel Stein, tyskarna Friedrich Giese och Albert von Le Coq samt ungern Julius Nemeth.

² Akademiska föreningens arkiv, Lund. Lunds studentaftsutskotts protokoll. 1932/1941.

³ *Mannerheim, C. G., Resa genom Asien*. 1 (Stockholm 1940), s. 65 ff.

⁴ *Mannerheim, C. G., Across Asia from West to East in 1906—1908*. 2 (Helsinki 1940).

⁵ Av brevväxlingen framgår inte när gåvan överlämnats, men i ett brev från Novo Minsk den 8 maj 1909 meddelar Mannerheim att han vid en genomresa gått upp till det s.k. Kejser-

liga kabinettet i St Petersburg och där fått försäkring om att cigarrettfodralet blivit avsänt. Givetvis blev det aldrig fråga om någon försäljning utan fodralet finns fortfarande i pietetsfullt förvar hos familjen i Lund.

⁶ Sedan förhandlingarna om öarna i Finska viken strandat, intog Sovjet, som stått utanför konventionen 1921, en allt mera avvisande hållning. När frågan togs upp i Nationernas förbunds råd den 27 maj 1939, blev den på den ryske delegatens ingripande ajournerad och den 31 maj förklarade Molotov i ett offentligt uttalande att Sovjet motsatte sig Stockholmsplanen, vilken därmed betraktades som avskrivnen.

⁷ Ålandsfrågans uppkomst och utveckling närmast efter första världskriget är föremål för en undersökning av Göran Rydstad, varav hittills publicerats: "Återföreningen med moderlandet", Ålandsrörelsens uppkomst (Scandia. 38 (1972), s. 192 ff.).

Kulturlandskapet i storstadens skugga

Av Evald Gustafsson

Att tätorter växer anses vara ett uttryck för samhällets ekonomiska välbefinnande och det tycks vara en självklarhet att områden med värden, som inte kan räknas i pengar, skall förvandlas till moderna förorter, där inte ens en kvadratmeter av den ursprungliga markytan kan kännas igen. Landsantikvarie Evald Gustafsson tog upp några problem kring kulturlandskapet i storstadens skugga vid årsmötet 1973.

Det skånska landskapet visar upp en tydlig särart i jämförelse med Sveriges övriga delar. Bidragande härtill är klimatet och jordmånen, som ger en god växtlighet och avkastning, åkerarealernas dominans, bygdens öppenhet, de mjuka växlingarna mellan slätt och kuperad terräng, bokskogarna, de tätt liggande gårdarna och byarna och egenheterna i det traditionella byggnadsskicket: den slutna gårdsformen, "längan" och "trappgaveln", korsvirket och teglet.

Det är ingalunda självklart att de breda vyerna över det klassiska Skåne blir bestående. Visserligen är det väl ingen som på allvar ifrågasätter det skånska landskapets nationella värde som naturresurs och kulturföreteelse men många anser det tydligen möjligt att tära på detta kapital hur mycket som helst utan risk att det allvarligt

minskar eller definitivt tar slut.

Riktmärket för dagens samhällsbyggande är att ständigt försöka öka den materiella välfärden. Som en mätare av utvecklingen tjänstgör den ekonomiska tillväxten, en tillväxt som möjliggörs av stegrad industriell produktion och ökat utbud av varor och tjänster. För att öka kapaciteten och konsumtionen gäller det att utnyttja resurserna och att skapa nya, ofta konstlade behov, något som ibland leder till kortsiktigt utnyttjande av naturens tillgångar eller rentav till rovdrift. För att gynna tillväxten måste vidare företagens önskemål om strukturförändring och etablering tillgodoses. Detta medför koncentration av industrier, service och bostadsbyggande till vissa från företagsekonomisk synpunkt attraktiva regioner. Industrialiseringen av Västkusten, som berör några av landets viktigaste fritids-

Burlöv. Medeltidskyrkan, gamla prästgården, skolhuset, lönebostället och ett par gårdar utgör tillsammans med omgivande öppna fält en kulturhistorisk miljö av riksintresse. Foto Lars Selin 1974.

områden, och storstadsutvecklingen i sydvästra Skåne över en slättbygd, som tillhör Europas mest produktiva åkerbruksområden, kan anföras som exempel på denna process.

Urbaniseringen av sydvästskaåne har än så länge hållit sig inom ganska måttliga ramar men både stat och kommun planerar för ett fortsatt och accelererande storstadsbyggande. Orsakerna här till är prognosernas utsago — prognoser baserade på 50- och 60-talens expansivaste år — vidare den planerade broförbindelsen över Öresund, den därmed följande, närmare anknytningen till europamarknaden samt politikernas önskningar om öresundsregionen som en "motvikt" till hamburgområdet. Storstaden kastar sålunda sin skugga över betydande delar av det skånska kulturlandskapet.

De negativa effekterna av en snabb storstadsutveckling är vid det här laget

väl kartlagda men undanskymms av allt optimistiskt tal om det bättre samhälle som morgondagen kommer att erbjuda. Buller och dålig luft, stress, förslumningsproblem, social segregation, kontaktlöshet och anpassningssvårigheter för människor, som tvingats flytta till storstaden för att få sin bärning, är problem som kan "byggas bort". Missnöje med bostadsmiljön i förortens höghus kan kanaliseras till villadrommar som ger upphov till nya bostadsområden, som kanske förläggs till lockande landskapsmiljöer. Dessa i sin tur ger upphov till nya trafikleder och serviceanläggningar. Kanske också till nya problem och nytt missnöje.

Den öppna stadsstruktur som skisserats i kommunalförbundets regionplan för sydvästra Skåne fram till år 2000 slukar mycket mark. Förutom husbyggande och vägdragningar över stora arealer följer med urbaniseringen andra

Västra Skrävlinge. Den gamla sockenkyrkan blir här i storstadens expansionsområde kringrand av breda trafikleder, parkeringsfält, hyreshus och affärspalats. Foto Lars Selin 1974.

företeelser, vilka starkt påverkar eller omdanar landskapet: flygplatser, kraftverk, kraftledningsstråk, vattenregleringar, avfallsdeponeringar, täkter, fritidsbebyggelse och rekreationsanläggningar. Vad kan på längre sikt bli kvar av orört landskap?

Eftersom samhället anammat tillväxtfilosofien och sålunda välsignar koncentrationstänkandet och storstadsutvecklingen är styrmöjligheterna givetvis begränsade. Lagstiftnings- och regleringsvägen kan endast lättare korrigeringar göras. Planeringsinstrumenten enligt byggnadslagstiftningen har hittills varit helt inriktade på nybyggande och anpassning till markexploateringen — en ändring innebärande möjligheter att planera för bevarande av mark och naturresurser torde dock sent omsider vara på väg. Arbetsmarknads- och socialpolitiken är inriktad på att mildra de negativa verkningarna av koncentra-

tionspolitiken och naturvårdens pengar går främst till att reparera skador i vår miljö, skador som uppkommit genom att kommuner och företag tidigare tillåtit förorena vatten och luft utan tanke på "recipienternas" begränsade kapacitet.

Mot bakgrund av allt detta överraskar det inte att samhällets ambitioner att bevara och vårda de historiskt värdefulla miljöerna är skäligen blygsamma. Kulturminnesvårdens legala instrument — fornminneslagen, lagen om byggnadsminnen och bestämmelserna rörande kyrkor och statliga byggnadsminnesmärken — är utformade för att ge skydd åt objekt, åt det enskilda monumentet och i någon mån för dess närmiljö. För omgivningsskyddet gäller dock mycket snäva ramar. Kulturminnesvården kan sålunda inte "av egen kraft" sörja för bevarande av ett större landskapsparti kring ett viktigt histo-

Oxie. Ännu dominerar Kungshögarna i ett tämligen oförstört kulturlandskap. Men storstaden kastar sin skugga över backarna längs sträckningen av Yttre ringvägen — Kontinentleden. Foto Lars Selin 1974.

riskt monument eller ett område där det ingår ett flertal komponenter som tillsammans bildar ett kulturhistoriskt värdefullt område. De nämnda lagarna och bestämmelserna har tillkommit i en tid och situation då miljöaspekten i vidare mening ännu inte var aktuell, vilket kan förklaras av att förstörelse och omdaning förr skedde punktvis och i förhållandevis långsam takt och ej över så stora områden och i så forcerat tempo som nu är fallet.

Många människor har reagerat starkt mot de senare årens snabba och våldsamma förändringar av stads- och landskapsbild. Man känner förvirring och rotlöshet i det nya stadslandskap där alla gamla fästpunkter för ögat och alla traditionssamband är bortopade. Man har funnit att människan behöver förankring i välkända miljöer, som har historisk dimension och som är om inte oföränderliga så dock relativt stabila till

gestalt och funktion. Det behöver ingalunda röra sig om speciellt ålderdomliga eller förnämligt formade miljöer. Det kan alltså konstateras att det kulturhistoriska miljöbegreppet vidgats både i tiden och rummet till följd av omfattningen och häftigheten i den moderna samhällsomdaningen. Vill kulturminnesvården vara lyhörd för människors önskemål måste den alltså rusta sig till för svar också för mera anonyma miljöer och för landskap och bebyggelse som har fått sin utformning i relativt sen tid. Förutom det unika och exklusiva måste också det typiska och vardagliga uppmärksammas. Till den vetenskapliga aspekten måste också läggas en social. Kulturminnesvårdens bevaknings- och bevarandearbete kommer sålunda i allt högre grad att gälla hela den av människan skapade fysiska miljön.

I denna situation är samarbetet med naturvården mycket viktigt. Inte minst

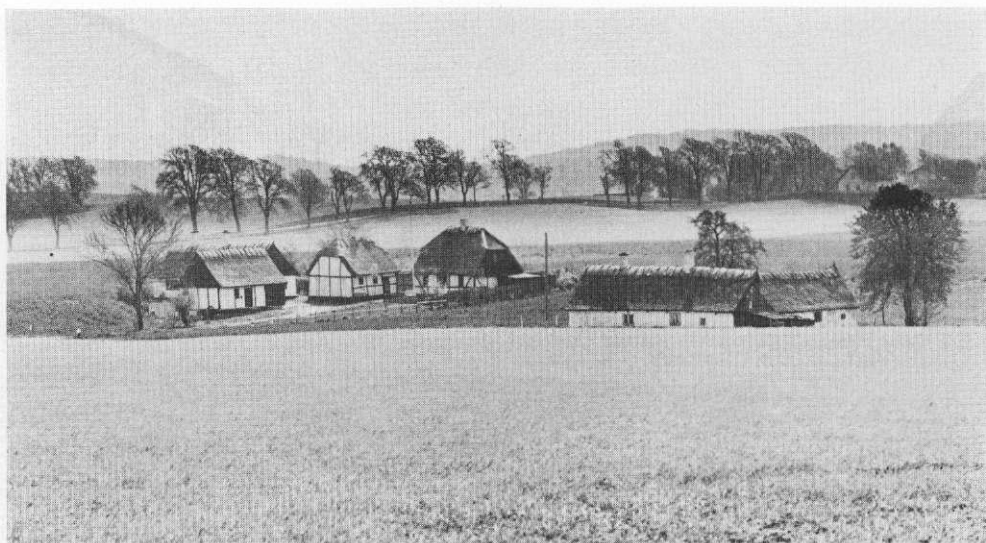

Höjaområdet i Malmö. Gravhögen på en minimal "grönyta" mellan hyreshusen blir träningsbana för mopedåkare. Foto Lars Selin 1974.

här i Skåne, där nästan alla landskaps-typer är starkt kulturpåverkade, har det visat sig att kulturminnesvården och naturvården ofta har ett gemensamt intresse i att bevara särpräglade eller karakteristiska landskapsavsnitt. I sådana fall kan naturvårdslagens möjligheter till reservatsbildning eller landskapsbildsskydd utnyttjas och bli till direkt gagn för det antikvariska arbetet. Viktigt är också att få till stånd en samordning med jordbruksnäringens intressen och med den allmänna opinionen på miljövårdsområdet, som kräver en planering med ekologisk grundsyn och en strängare hushållning med jord, luft, växtlighet och grundvatten. Kulturminnesvårdens ambitioner att bevara den historiska kontinuiteten och skönheten i landskapet flätas samman med strävandena att skydda naturens resurser. Vi vill gärna se det kärleksfullt och mödosamt framskapade kulturlandskapet som

en nödvändig livsmiljö — också för morgondagens människor.

En ny syn på planeringsfrågorna börjar växa fram som en följd av oron över det moderna samhällsbyggandets slöseri med våra natur- och kulturtillgångar. Miljömedvetna politiker har fört fram krav på en riksplanering med syfte att säkerställa naturresurser som är av vikt för vår försörjning liksom områden av särskild betydelse för naturvård, kulturminnesvård och friluftsliv. Besluten i denna angelägenhet har lett till de omfattande förarbeten till en fysisk riksplanering, vilka redovisats i "Hushållning med mark och vatten", en diger dokumentation av olika intressens anspråk på områden för bevarande och för exploatering. Enligt riksdagens beslut skall en första etapp av riksplaneringen pågå fram till 1976. Det är främst i kommunerna som arbetet härmed skall bedrivas. Den 1 juli 1974 förväntar sig

Bara. Älderdomliga små hus i liten klunga. Foto Lars Selin 1974.

Kungl. Maj:t att länsstyrelserna skall redovisa kommunernas program för en markplanering i syfte att säkerställa "riksintressena" och den 1 juli 1976 skall det egentliga planeringsarbetet i princip vara klart och framlagt för statsmakterna.

Men den utformning som riksplaneringen fått kan den delvis motverka det ursprungliga syftet att få en bättreushållning med sådana resurser och miljötillgångar som inte kan återskapas om de en gång förbrukats och exploaterats. Den tunga och miljöförstörande industriens och atomkraftverkens lokalisering skall ju beaktas, vilket onekligen innebär risk för felsatsningar sett ur ett längre perspektiv. Systemet att snabbt få till stånd ett urval av riksintressanta bevarandeområden kan leda till svårigheter att hävda regionala och lokala önskemål om bevarande i resterande delar, att det här kan bli ett hämningslöst

"fritt fram" för allehanda exploateringsintressen. Det kan också hävdas — som redan skett i Malmö — att kommunens fortsatta industriella utveckling och stadsbyggande efter egna planeringsmallar är ett riksintresse som bör tillmätas större tyngd än andra krav. Genom att kommunerna fått ansvaret för planeringens genomförande kan i vissa fall kortsiktiga vinster på grund av förväntad företagsetablering, dagsaktuella sysselsättningsaspekter, markpolitiska skäl etc bädda för konflikter med de organ som vill finna den lämpligaste markanvändningen från nationell synpunkt eller med hänsyn till behov som svårigen låter sig värderas i kronor och ören.

Landsantikvarierna och riksantikvarieämbetet har alltså haft den svåra uppgiften att för riksplaneringen ange vilka miljöer och områden som har särskild betydelse för kulturminnesvärden.

Värby i Bara. Moderna småhus i jätteklunga. Foto Lars Selin 1974.

I direktiven har ingått att göra en gradering i "riksintresse" och "länsintresse". Länsintressena behöver ej tas upp i kommunernas planeringsprogram för fysisk riksplanering men skall tjäna som anvisning för det löpande planeringsarbetet på kommunal nivå och länsnivå. I Malmöhus län har ett förhållandevis stort antal miljöer och områden tagits upp, vilket ju främst sammanhänger med provinsens rika kulturhistoria och de starkt skiftande kulturlandskapstyperna inom detta ganska begränsande område. Till stor hjälp har varit de tidigare under 1960-talet gjorda översiktliga inventeringarna för de kommunala generalplanerna samt det framtagna materialet för den "gröna plan" som länsstyrelsen för några år sedan önskade få till stånd som ett underlag för kommunernas översiktsplanering. Några av de viktigaste större miljöerna och områdena i riksplaneredovisningen skall

här nämnas.

1. Kullaberg och Brunnby — Krapperupsområdet med ett flertal intressanta bebyggelsemiljöer, ett mycket omväxlande, delvis ålderdomligt kulturlandskap och ett fornlämningsbestånd som bl.a. innehåller typer som i de utpräglade slättbygdsområdena blivit bortodlade.

2. Backlandskapet mellan Helsingborg och Landskrona med Rååns dalgång, Hven och Rönneberga backar. Besläktat i fråga om landskapstyp och geografiskt närliggande är det område som omfattar Karaby backar, Dagstorp och Norrvidinge. Hela detta avsnitt har en påfallande täthet av kulturhistoriskt viktiga objekt. En särskild betydelse har stråken av bronsåldershögar med utomordentligt dominanta lägen på de högsta punkterna i den öppna bygden.

3. Söderslätt. Den långa kontinuiteten i odlingen belyses av stenålderns

Skabersjö. Allélandskapet mellan slottet och kyrkbyn. Mellan träden skymtar stubbamöllan på backen vid den gamla kyrkstigen. Foto författaren 1970.

kammargravar, bronsåldershögarna, järnålderns bybildningar, medeltidens kyrkor och sätesgårdar och de senare århundradenas gårdar, byar och samhällen. Hela landskapsstrukturen är ett viktigt kulturminne och även de mera obemärkta elementen framstår som skyddsvärda detaljer i helheten: boplatslämningar, ägo gränser, pilevallar, byvägar, vanningar, märkegravar och rester av gamla slätter- och betesmarker. Som ett kärnområde på Söderslätt har angivits det landskapsparti som ligger öster om Vellinge och norr om Trelleborg och som hyser ett flertal intressanta byar och ett relativt rikt bestånd av framträdande fornlämningar. Slättens samband med öresundskusten och dess urgamla betade strandängar från Klagshamn och ner till Foteviken har också uppmärksammas.

4. Slottslandskapet öster om Malmö nedåt Vemmenhög härad. Detta om-

växlande back-, sjö- och skogslandskap har fått sin karaktär av de stora gods-bildningarna. Slotten med parker och ekonomibyggnadskomplex är självklart klenoderna i detta område men också de gamla djurhagarna och betesmarkerna, vägsystemen och alléerna, arrendegårdarna och torpställena är viktiga komponenter i helheten. Här bör man också beakta flertalet övergivna borgplatser, som är viktiga för förståelsen av bygdens kolonisation och utveckling under äldre medeltid.

5. Österlendelen inom Malmöhus län med de rika fornlämnings- och bebyggelsemiljöerna i stråket Stora Köpinge — Ingelstorp — Valleberga — Löderup — Hagestad och de vidsträckta, kuperade strandmarkerna som bildar infattningen till Ales stenar, monumentet som naturligt nog blivit signaturbilden i den statliga informationen om bevarandesyftet med riksplaneringen.

Skabersjö. Samma landskap som på föregående bild. Trots starka protester drogs motor-
trafikvägen till Sturup tvärs igenom slottets 200-åriga system av alléprydda vägar. Foto
Lars Selin 1974.

Ingen inbillar sig att alla miljöer av riksintresse kommer att bli fria från problem för de antikvariska myndigheterna. Framför allt i söderslättområdet men också i delar av slottslandskapet står bevarandebestyrken i konflikt med storstadsexpansionen och dess följdverkningar. Särskilt området närmast söder om Malmö, kring Bunkeflo, Glos-torp och Tygelsjö utgör en het zon, där politiker och planerare vill reservera 10+ -jordarna för det fortsatta stadsbyggande som blir följden av ett beslut om broförbindelsen. Även det känsliga området öster om Vellinge kan utvecklas till en sådan konfliktzon.

Skall kulturminnesvården kunna hävda sina önskemål fordras i första hand ett aktivt arbete för att fördjupa vårt vetande om kulturlandskapets och bebyggelsens utveckling. Tvärvetenskaplig forskning, fördjupade inventeringar och intensivundersökningar i områden där

omdaningshotet ligger latent måste ske i förebyggande syfte. De kunskaper om kulturhistoriska sammanhang som historia, kulturgeografi, arkeologi, etnologi och arkitekturhistoria kan förmedla till antikvarierna måste bilda den fasta plattformen för diskussioner om planering, prioritering, skyddsformer, vårdinsatser och medelstildelning. Förhoppningsvis randas den dag då statsmakterna inser att kulturminnesvårdens riksviktiga objekt och miljöer behöver rejält med pengar om bevarande skall vara något mer än tomt tal, och då kommunerna tar upp det kontinuerliga underhållet av kulturmiljön i sin ekonomiska långtidsplanering. Frågan om kulturminnesvårdens vidgade arbete skall leda till viss framgång beror på samhällets insatser och detta i sin tur på medborgarnas engagemang, på den opinion som måste vara bred och känslostark men fotad på fakta och kunskap.

Rapport från Fjälkinge

Av Lars Larsson

Under hösten 1973 genomfördes en utvidgad undersökning av en fornlämning från mellanneolitisk tid (2500—1800 f. Kr.) belägen på Fjälkinge 13¹, Fjälkinge sn., i nordöstra Skåne. Det år 1970 undersökta området utvidgades med 95 m² varvid hela det utgrävda området kom att omfatta en yta på 160 m².

Den första undersökningen (Ale 1973 nr 1) hade föranletts av att man påträffat keramik inom ett stenrikt parti av en för övrigt stenfattig åker. Vid utgrävningen visade det sig att stenläggningen som innehöll sten av varierande storlek upptog ett område av cirka 50 m². Fynden av keramik inom detta var relativt fåtaliga. Merparten av keramiken framgrävdes intill stenläggningens östra kant. Redan under grävningens gång samt vid bearbetningen av fyndmaterialet tolkades fornlämningen som resterna av en boplats. Dock förelåg vissa oklarheter om t.ex. anläggningens totala utbredning. Huvudmålet för en kompletterande undersökning blev därför att med nya iakttagelser både i fält och vid bearbetningen efteråt i kombination med tidigare vunna resultat erhålla en tydligare bild över fornlämningens ursprungliga utseende. Därför upptogs nya schakt i direkt anslutning till de tidigare, dels mot söder och öster, de håll där man kunde vänta sig en fortsatt fyndutbredning dels mot norr för att säkert fastställa stenläggningens utbredning. Man hade nämligen mot detta håll iakttagit

en del sten i markytan. Inga stenar påträffades vid den kompletterande undersökningen vilket kan förklaras med att de upptagits vid den årligt återkommande stenplockningen i samband med plöjning av åkern.

Däremot lyckades det att fastställa keramikens utbredning.

Keramikmaterialet som utgör en klar huvuddel av fynden blev ungefär lika stort som det från den tidigare undersökningen (ca 2200 skärvor). Däremot var sammanlagda vikten endast hälften (5 kg) av den tidigare funna keramiken vilket kan förklaras med att undersökningen till stor del bestod i att fyndlagret sållades varvid även mycket små skärvor blev uppmärksammade.

Det fragmentariska tillstånd som de flesta skärvorna befinner sig i försvårar en säker bestämning av käriformerna. I de fall då en sådan bestämning är möjlig tillhör skärvorna vidmynnade skålar eller brämbägar, en typisk skånsk käriform. Inom ett par kvadratmeters yta påträffades så många delar av ett och samma käril att detta kunde rekonstrueras (fig. 1).

Förutom keramik påträffades också slagna flintor varav endast ett fåtal hade använts som redskap däribland ett par skivskrapor och en tvärpil.

Målet för 1973 års undersökning var som tidigare nämnts att fastställa fornlämningstypen. Sammanställningen av de iakttagelser som gjordes har medfört

att den tidigare tolkningen av anläggningen som boplatz har övergivits. Det är vissa kriterier som motsäger en sådan tolkning. För det första den märkliga fyndutbredningen med en koncentration av fynd öster om stenläggningen (fig. 2). Om denna utgjorde resterna av någon huskonstruktion borde fynden dels ligga inom denna dels vara mera jämnt utspridda. Av ornamentiken att döma ligger skärvor till ett och samma kärl oftast spridda inom högst ett par kvadratmeters yta, ett i boplatssammanhang ovanligt förhållande om man ej beaktar fynd från speciella anläggningar på en boplatz såsom gropar. Dylika förekommer också inom det undersökta området men dessa var fyndfattiga.

För det andra uppvisar det sammanlagda keramikmaterialet en variation av kärltyper och ornamentik. Fragmenten av en fotskål samt förekomst av bågformiga stämpelintryck är representanter för den keramik som hänger samman med den äldsta förekomsten av megalitgravar i Sverige medan kärlformer som brämbägare och ornamentik baserad på kamsticksteknik anses vara av en något yngre datering. Med andra ord, keramiken kan dateras till hela den epok av mellanneolitisk tid som markeras av användandet av megalitgravar. En bosättning med en sådan varaktighet, troligen flera århundraden, borde ha resulterat i en betydligt större fyndmängd avsatt inom en betydligt större yta än det här är tal om.

Ett ytterligare kriterium som bör beaktas är fördelningen mellan keramik och flinta. Den slagna flintan utgör endast 4 % av hela fyndmaterialet, en procentsats som är orimligt låg för en boplatz och som ytterligare accentueras genom det faktum att redskapens

antal är mycket litet.

Hela anläggningen anknyter då bättre till de undersökningar av megalitgravar som företagits under de senaste åren. Om man tolkar anläggningen som en sådan kan man förklara de ovan nämnda iakttagelserna som klart skiljer sig från de på boplatser. Några av de fyndfattiga groparna innehöll stenar. Dessa hade en avlång form och var placerade intill gropväggen, både i dess övre del och i botten. Dessa gropar kan, som det har visat sig från en undersökning av en nu förstörd dös vid Fosie, ha utgjort fundamenten till stora uppresta stenar.

Enligt uppgift från brukaren av åkern, som anläggningen ligger på, utgör de registrerade stenarna endast en mindre del av den stenmängd som under de senaste åren kommit upp vid plöjningen och senare bortförts. Däremot bör de

Fig. 1. Brämbägare. Rekonstruktion och foto av Göran Vägren.

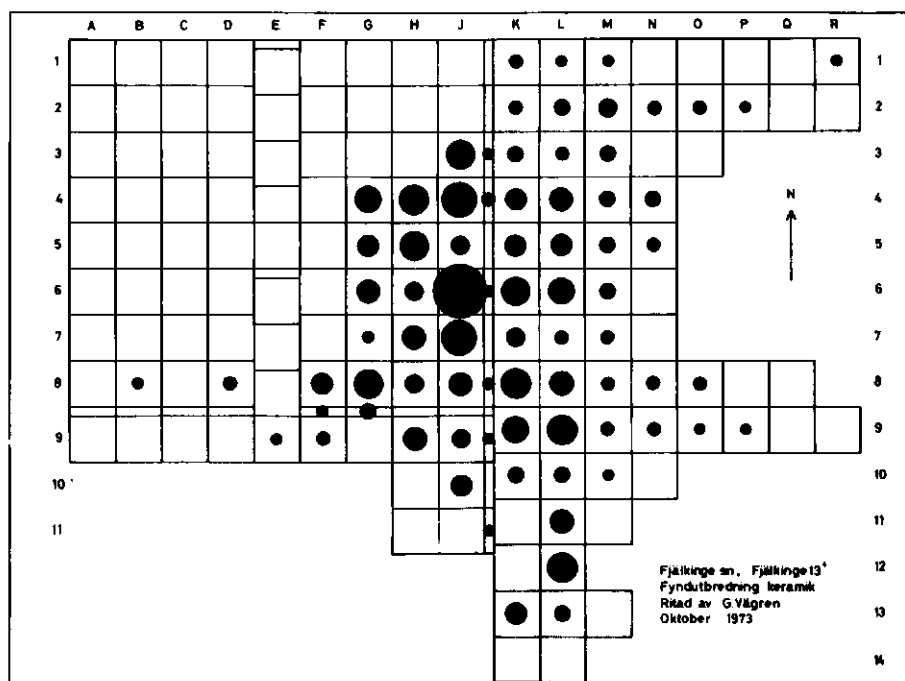
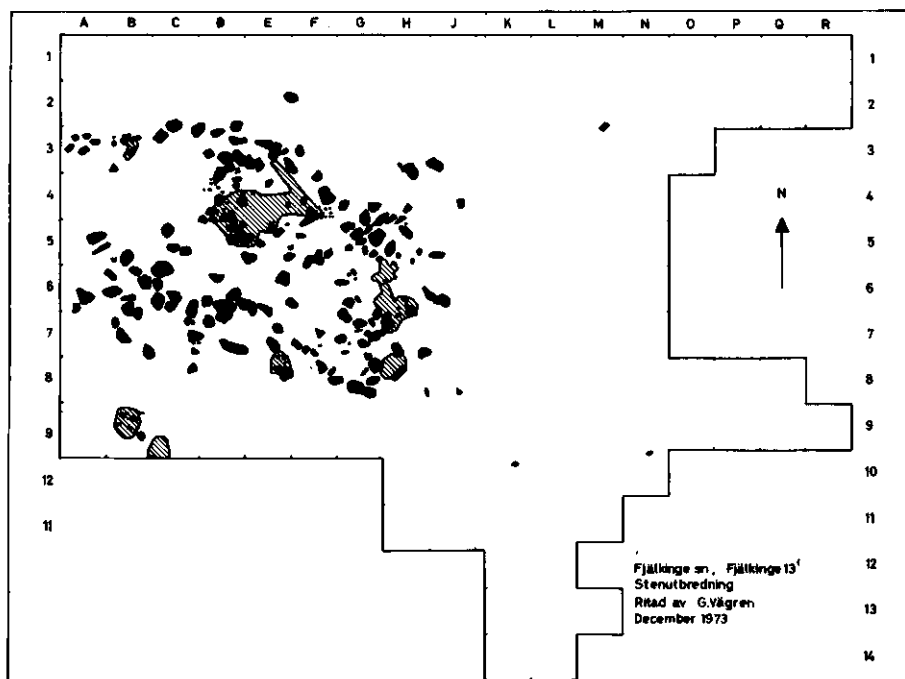

Fig. 2. Utbredningsplaner för stenläggningen (svarta partier), gropar (snedstreckade partier) och keramiken.

registrerade stenarna visa på utbredningen för stenläggningen då stenar av den storlek som det här ofta är tal om knappast kan ha rubbats någon längre sträcka från dess ursprungliga läge. Stenläggningen kan då vara resterna av ett lågt röse som ofta låg kring en megalitgrav.

Den märkliga fyndfördelningen kan också få en rimlig förklaring. Megalitgravar har oftast sin öppning mot öster. Utanför denna har koncentrationer av framför allt keramik konstaterats. T.ex. framgrävdes kring Gillhögsgånggriftens öppning inte mindre än 50.000 bitar keramik. Dessa skärvor härrör troligen dels från gravgåvor som "städats" ut då kammaren blev för trång för nya gravläggningar, men också från offerceremonier i anslutning till graven. Om med undantag för offerceremonier i anslutning till graven, låg aktivitet förekom, har keramiken utsatts för liten spridning med påföljd att skärvorna från samma kärl återfinnes i närheten av varandra.

Antalet ornerade skärvor i förhållande till hela keramikmaterialet kan också ge en fingervisning om att antagandet av att fynden kommer från en megalitgrav är riktig. Som grav- eller offerkärl använde man välgjorda rikt ornerade kärl medan hushållskärlen oftast var både grövre och mindre omsorgsfullt dekorerade. I Fjälkinge 13¹ är 28 % av skärvorna ornerade. Samma förhållande gäller för Fosie-dösen medan det från andra megalitgravar föreligger en betydligt högre procentsats, upp till 68 %. Få boplatser från samma tid uppnår den för Fjälkinge 13¹ gällande procentsatsen.

Mycket talar för att tolkningen som megalitgrav är den troligaste. Däremot går det inte att med utgångspunkt från undersökningarna bestämma om den är resterna av en dös eller av en gånggrift. Dels förekommer båda formerna parallellt dels ligger grävningsplatsen i en trakt som är rik på såväl dösar som gånggrifter.

Rikedomen på megalitgravar åskådliggöres av att det inom en radie av fem kilometer från Fjälkinge finnes fyra säkert dokumenterade och tre som troligen utgör resterna av dylika gravar. Den mest kända av dessa är Fjälkinge nr 9, en gånggrift med ett mycket stort keramikmaterial (14.000 skärvor som tillhört cirka 1250 kärl). Denna ligger cirka 1 km söder om Fjälkinge 13¹.

Den rika förekomsten av megalitgravar kring Fjälkinge beror troligen på flera faktorer. Kristianstadsslätten har under hela förhistorien varit speciellt lockande för den jordbrukande befolkningen, och med de primitiva jordbruksredskap som användes under yngre stenåldern bör den lätta sandjorden tätt sig extra värdefull. Jorden gav rikedom och därigenom också möjlighet att genomföra stora oproduktiva arbetsinsatser som byggandet av en megalitgrav rimligen bör ha betytt. Dessutom fanns lämpligt byggnadsmaterial i form av moränblock i den nära omgivning.

Dessa, samt andra för oss svårgripbara faktorer såsom religion, har resulterat i ett livligt gravbyggande. Undersökningen vid Fjälkinge 13¹ antyder att man säkert inte sparat alla de stora stenmonument som en gång rests i trakten.

Niels Kuntzes hus

I Malmö har restaureringen av byggnaden Östergatan 7 på allvar kommit igång. Undersökningarna av gatufasaden och byggnadens inre delar är till stor del färdiga. För närvarande pågår friläggning av gårdsfasaden.

Byggnaden visar sig vara en direkt kopia av det Rosenvingeska huset på Västergatan, vilket stod färdigt år 1534. Att det tidsmässigt står efter Rosenvingeska huset ger murningstekniken klart besked om. Det s.k. renässansförbandet är nämligen konsekvent använt. Denna förbandstyp verkar ha slagit helt igenom i Malmö först under slutet av 1530-talet. År 1541 omtalas huset för första gången, då med borgmästaren Niels Kuntze som ägare. Niels Kuntzes hus skiljer sig så till vida från det Rosenvingeska genom sitt mer påkostade utförande. Källaren har t.ex. försetts med vackra, ribblösa kryssvalv. Fönsteromfattningarna åt gatan har enkel profilering och är utförda på samma sätt som de i Jörgen Kocks hus från år 1525.

Byggnaden var i sitt ursprungliga skede indelat i två separata bostäder. Dessa åtskiljdes av en tvärsgående tegelmur mitt i huset. Muren finns alltså kvar i källaren. Spår efter den har även fram-

kommit vid grävningar i bottenvåningen, varför man kan våga antaga att den fortsatt ända upp till loftet. De två bostäderna var identiskt lika, men spegelvända i förhållande till varandra. Med utgångspunkt från fragmenten av de ursprungliga fönsteröppningarna åt gata och gård har rumsindelningen kunnat rekonstrueras.

Mitt i bostaden låg en 2 fack bred förstuga, vilken löpte tvärs igenom huset. En dörröppning åt norr ledde ut på gården. Förstugan har upplysts genom en liten fönsteröppning placerad intill gårdsöppningen. På ömse sidor om förstugan har så de olika rummen grupperat sig. Ett av dessa har haft en inbyggd privet åt gårdssidan. Övervåningen uppvisar samma rumsprivetöppning, vilken nu återfinnes i ytterst fragmentariskt tillstånd.

Gatufasaden avslutas i öster av en förtagning, löpande från takfoten ända ner till markplanet. Det östra gavelröset har, till skillnad från det västra, dessutom ej försetts med några ljusgluggar. Mycket tyder på att man under byggnadens uppförande avsett att förlänga denna med ytterligare ett tvåvåningshus. Av någon anledning ändra-

des emellertid planerna.

På ett tidigt skede har de två bostäderna sammanslagits till en gemensam lägenhet. Under årens lopp har så åtskilliga förändringar utförts, vilka åsamkat stora skador i de gamla murarna. Men trots det fragmentariska materialet har alltså nu ännu ett av Malmös 1500-tals hus kunnat närmare dokumenteras.

S.R.

Den skånska lantkyrkan

De skånska lantkyrkorna har utvecklats på olika sätt men man kan dock se en viss enhetlig linje. De nedan skisserade utvecklingsstadierna kan gälla för många av de skånska kyrkorna men bör ses som en mycket schematisk bild.

I. Med kristendomens spridning i Skåne under 900—1000-talen byggdes de första kyrkorna som träkyrkor av stående plankor, s.k. stavkyrkor.

II. De första stenkyrkorna började byggas under 1000-talet då man lärt sig använda kalkbruk som bindemedel. Under 1100-talet och början av 1200-talet blomstrade kyrkobyggandet i Skåne. Den romanska kyrkan uppfördes med långhus och kor, som ofta avslutades med absid i öster. En del kyrkor försågs redan från början med torn i väster. Ingången skedde genom långhusets nord- och sydportal. De små rundbågiga fönsteröppningarna satt högt upp på murarna. Invändigt hade kyrkorna i allmänhet platt trätak eller öppen, ofta utsirad takstol. Ibland täcktes koret redan från början med tunnvalv. Absiden är däremot alltid täckt av ett s.k. hjälmvalv, som i många fall har försetts med målningar föreställande Kristus i majestät och de tolv apostlarna. Långhusets och korets väggar var ibland utsmycka-

de med målade bårder och bibliska scener.

Högaltarets plats var som nu i koret eller i absiden. I triumfbågen, som avskiljer kor och långhus, kunde i vissa fall finnas en lektorianordning, d.v.s. en skiljevägg mellan de två kyrkorummen. I många kyrkor fanns altarnischer på var sida om triumfbågen mot långhuset. Här har i allmänhet också funnits sidoaltare. I en del kyrkor har vid golvundersökning fasta stenbänkar påträffats längs väggarna.

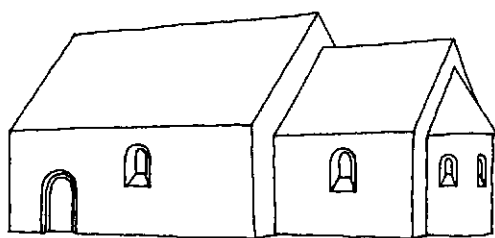
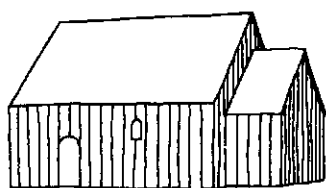
Många romanska västtorn har varit avsedda för en storman, kyrkans patronus, med en läktare i andra våningen med öppning inåt långhuset.

III. De äldsta kryssvalven av tegel började slås under 1200-talet, men först under 1300—1400-talen blev valvslagningen allmän i de skånska lantkyrkorna. Därmed fick kyrkorummet i många avseenden en förändrad karaktär. Valven kom i många fall att dölja de små, högt sittande fönstren så att nya fönster måste tas upp. De östligaste valvstöden i långhuset kom att delvis täcka altarnischerna. Stenbänkarna tycks därmed också ha försvunnit.

Utanför portalerna eller ofta endast den ena byggdes vapenhus. I väster fick de tidigare tornlösa kyrkorna ett torn, vars gavlar ofta pryddes med blinde-ringar av tegel.

IV. Med reformationen fick kyrkorna sina bänkinredningar och predikstolar och ibland en läktare. De medeltida altarskåpen byttes ut mot höga altarpuppstatser. De flesta skånska lantkyrkor tycks dock ej ha fått dessa inventarier förrän in på 1600-talet.

Under 1600- och 1700-talen ville man ha mera ljus i kyrkorna. Nya fönster togs upp och de medeltida målningarna

kalkades över. Mot slutet av 1700-talet ökade befolkningens antal betydligt. De små medeltida kyrkorna räckte i allmänhet inte längre till. Den stora ombyggnadsperioden som drabbade de flesta lantkyrkor i Skåne skedde framför allt under 1800-talet. Många kyrkor revs och nya, stora kyrkobyggnader

uppfördes. De kvarstående medeltida kyrkorna utvidgades, vanligtvis genom att man byggde korsarmar i norr och söder och därmed ett större kor i öster. Ofta förhöjdes tornet och kröntes med en spira. Vapenhusen revs, de ursprungliga ingångarna murades igen och huvudingången lades genom tornet.

ALE utkommer med 3 häften och ett informationsnummer årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046 - 12 66 09.

MEDLEM erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 20: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ALDRE HAF TEN av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, museichef Bengt-Arne Persson, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Bjärnum, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn, Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND